

Номус ва сиёсат

Сарсухан: Гуфтугӯ ё таҷовуз

Раванди шаклгирии низоми нави ҷаҳонӣ, **алорағми** хоҳиши бозингарони фаъоли ин раванд, аз давлатҳое, ки воқеан соҳибистиқлоланд доштани **ниҳодҳои нави сиёсӣ**, назарияҳои нави сиёсӣ ва забони сиёсии худро тақозо дорад. Ин кор, аз як сӯ имкон ва шароити **муқовиматро** ба таҷовузҳои худӣ ва ғайр таъмин мекунад ва аз сӯи дигар барои шакл гирии фазои созандаи сиёсӣ дар дохил шароит ба вучуд меорад. Албатта дар бозиҳои сиёсии дунёи имрӯз давлатҳои майда зери таъсири давлатҳои пурқудрат хоҳанд монд, вале доштани назарияҳо ва забони **сиёсии худӣ то ҷое имкони доштани истиқлоли фикриро дар баробари ҳуҷумҳои фикрӣ ва назарияҳои хориҷӣ нигоҳ** метавонад доштан. Аслан истиқлол аз истиқлоли фикри оғоз мешавад. Имрӯз, ҳамчун қарз ва тӯҳфа гирифтани маъниҳо ва назарияҳо барои **мо одат** шудааст ба ғайр аз он ки дигарон солҳои зиёд **маҳсули фикрии худро** болои мо бор кардаанд. Албатта мардуми мо дар қаламраве зист доранд, ки худ нуқтаи **бархурд**, гузариш, аз ҳам гусехтан, ба ҳам омадан ва реша партофтани фарҳангҳо, динҳо ва таълимотҳои гуногун аст. Ва дар ин маврид мардуми мо ҳамчун мардуме соҳиби роҳҳои шинохт ва фарҳангофар аз **гуфтугӯҳои фарҳангӣ** огоҳ буданд ва онро аз таҷовузи фарҳанги –сиёсӣ фарқ мекарданд. Вале гуфтугӯҳои мураккаби имрӯз худ таҷовузро дар вучуд доранд, ки аз тарафи муқобил на танҳо дониш балки қудрат мецоҳанд то тавонанд онҳоро дарк кардан. Ва ин таҷовузи сиёсӣ ва фарҳангӣ буд, ки мардум **одат кардаанд** маъниҳои созандаи худро аз тарс коҳиш додан ва ҳатто фаромуш карданд. Ба гуфти устод Шакурӣ ‘истиқлоли фарҳангии мо заиф шуд’. **Одат ки қадим шуд табиат гардад...**Ин одатро бояд шинохт ва шикаст. Ба хусус имрӯз, ки аз истиқлол ҳарф мезанем **ин маризии таърихӣ, яъне ғуломии маънавиро, бо истилоҳи Чехов бояд ‘қатра- қатра аз вучуди худ берун кард’** ва худро дар мавқеи қудрат нигоҳ дошт то бо мардуми дунё ҳамчун **субъект бо субъект** тавонем ҳарф задан на ин ки объекти ҳадафҳои сиёсии дигарон бошем. Яке аз назарияҳои калидӣ, ки дар сохтани фазои сиёсӣ ва шаклгирии забони сиёсии давлатии Тоҷик нақши воқеӣ доштанд ин назария “**номус**” ҳаст, ки ҳанӯз ҳам то ҷое маънии худро дар воқеияти равони ва дунёи фарҳангии мардум нигоҳ доштааст, ҳарчанд ки маънии онро дар давраҳои истеъморӣ саҳт коҳиш додаанд.

Аслан Тоҷикон пеш аз Шуравии собиқ ва инчунин пеш аз инқилоби Фаронса дар системаҳои ҷаҳонӣ ё ба низомҳои ҷаҳонии дигар ҳам зиндагӣ доштанд... Солҳо боз ба ин одат карда будем, ки таърихи дигаронро таърихи худ медонистем ва ҳамчунин бовари доштем ки рушноиро ва маърифатро ҳам танҳо дигарон овардаанд. ... Бале, ин дунё пеш аз Инқилоби Фаронса ҳам вучуд дошт. Албатта, он чи гузаштаи пуршукӯҳи худро ба ёд меорем мақсад на баргашт ба қафост, балки ишорат бар ин аст, ки ин қавм воқеан дар ин минтақа фарҳангсолор буданд ва ҳамеша мустақилияти фикрии худро

таъмин мекарданд. Ин ҳамон маънист, ки Ибни Сино дар **Ҳикмати Машриқия** ишорат карда буд, ки илмҳо танҳо моли Юнониён нестанд ва решаҳои дигар ҳам доранд. То омадани Муғулҳо дар ин минтақа **номус** (қонун, шариат) бунёди истиқлол буд ва ба давлату халқиятҳо дар системаи байналхалқӣ **машруъияти сиёсӣ** мебахшид. **Номус** маъние буд, ки бо ҳикмати **Фаробӣ, Ибни Сино, Тусӣ** ва дигарон пояи сиёсат гашта ва дар ҷомеа **ҳуқумронии қонун** болои он устувор буд. Инчунин, номус худ яке аз **бунёдҳои сохтмони субъект** (шахсият) дар ин фарҳанг шинохта шуда буд. Воқеан Тоҷикон мардуме буданд, ки технологияи худӣ-ҳақиқат-қудрат ва фазосозӣ дар ҳама давраҳои бархурдҳо ва гуфтугӯҳои тамаддуни дар вучуди онҳо дар кор буд ва метавонистанд фазои солими ҳамзистиро бо дигарон барқарор кардан. Вале турктозиҳои давомдор баъди ҳуҷуми муғулҳо воқеан ин мардумро хаста карданд, хусусан вақте аз қудрат ва тасмимگیرӣ муддати садсолаҳо дур карда шуданд. Дар ин минтақа чун як қабилаи аз дашти қипчоқ расида тарбият мешуд боз қабилаҳои фарҳангнадидаи дигар мерасиданд ва ин раванд садсолаҳо давом кард. Ва бояд гуфт, ки бештари намояндагони сулолаҳои муғули-туркӣ нисбат ба шариати Исломи бештар ба қонунҳои (Яссои) Чингизӣ содиқ буданд. Баъди турктозиҳо ва инчунин давраҳои истеъмор дар ин минтақа, ки боиси шикастҳои сиёсӣ, фарҳангӣ ва маънавӣ гардид маънии номус дар сатҳҳои болотар аз байн бурда шуд. Ин маънӣ, ки дар сатҳу ҳудудҳои диҳилӣ ва байналхалқӣ ҷавҳари воқеияти ҳуқуқӣ ва сиёсии ин мардум буд ва дар ҳама сатҳҳо соҳиби номус гуфтание дошт, акнун то ба сатҳи хонаводагӣ фароварда шуда ва танҳо дар баробари таҷовузи хонаводагӣ қарор гирифт. Бисёриҳо ҳатто дар ин сатҳ ҳам бо таҷовуз муқовимат кардан наметавонанд. Инки имрӯз дар луғатномаҳои нави дунё ва википедияҳо маънии номусро танҳо ба маънии 'таҷовузҳои хонаводагӣ' коҳиш додаанд худ инъикоси ҳамин воқеият аст. Вале таҳлили сарчашмаҳо ва таҳқиқи дунёи равонӣ ва фарҳангии мардум мо аз дигар чиз қисса мекунад. Бубинед, ки дар муътабартарин луғатномаҳои форсӣ, ки то омадани истеъморгарон навишта шудаанд, аввал маънии номусро исмат ва ифғат донидаанд ва пас тадбир ва сиёсат. Масалан дар **Фуёс-ул-луғот** ба таври амиқ ва равшан маънии номусро ба маънии боло шарҳ додаанд. Метавон гуфт, ки ин 'исмат ва ифғат' на танҳо исмат ва ифғати як инсон ва як хонавода, балки исмат ва ифғати як миллат ва як давлат аст, ки ҳаққу ҳуқуқи онҳо дар қонуни мамлакат ва инчунин қонунҳои баёналхалқӣ таҷассум ёфтааст. Гузашта аз ин ин исмат ва ифғати қонунест, ки дар мамлакат ҳуқумрон аст ва он муқаддас аст ва аз ҳудудҳои муаян кардаи он таҷовуз кардан ва ё бо қонуни мамлакат бозӣ кардан нуқтаи аслии хиёнат ва ибтидои ба ҳам рехтани давлатдорӣ ҳар як як халқу миллат аст. Шинохт ва ҳисси қонун ва ҳақу ҳуқуқи худ ва дигарон дар давоми садсолаҳо дар мардуми мо ба як ҳисси равонӣ ва фарҳангии муқадас табдил ёфта буд, ки онро номус мегуфтанд. Беҳуда имрӯз Тоҷикон, ба хусус дар Бадахшон, намегӯянд ҳама чиз қурбони қон бошад қон қурбони номус аст. Метавон гуфт, ки маънии 'ҷомеаи шаҳрвандӣ' ҳам аслан аз ғарб наёмадааст, балки бо будани ин маънӣ ҳанӯз аз давраи Фаробӣ ва Ибни Сино боз байни ин мардум шинохти чунин муносибат, ё бо ҳарфи Сино (**Ҳикмати Машриқия**) ва Тусӣ (**Ахлоқи Носирӣ**)

“мушорикат”, роиҷ буд ва номус ё ба қавли Сино “қонуни шаръӣ” яке аз бунёдҳои асосии он буд. Мардум имрӯз маънии ниҳоии номус, яъне муқовимат дар баробари таҷовузро дар хонадонҳои худ ҳанӯз фаромуш накардаанд, вале муқовиматро дар баробари таҷовуз дар сатҳҳои берунтар аз ҳудудҳои хонаводагӣ, яъне дар баробари таҷовузи қонун, таҷовузи як ҷомеа, таҷовузи як давлат дар сатҳи байналхалқӣ, гуё ки аз ёд бурдаанд. Чи хел, ки дар аввали ин гуфтугӯ қайд кардем, вазъи имрӯзаи мо ва дунё чунон аст, ки аз мардуми мо шинохтан ва аз нав мустаҳкам кардани назарияи номус ва ҳисси номусро дар ҳама сатҳҳо, аз хонавода то сатҳи байналхалқӣ тақозо дорад. Бозгашт ба қаламрави номус ин на танҳо муқовимат дар баробари таҷовузи беруна ҳаст, балки ин пеш аз ҳама муқовимат бо таҷовузҳои дохилист, ки воқеан ба мустаҳкам кардани қудрат ва истиқлоли воқеии давлат метавонад расонидан. Имрӯз онҳое, ки манфиати шахсии худро болотар аз ҳуқумронии қонун, манфиати миллат ва давлат медонанд, онҳое ки амнияти шахсии худро аз амнияти миллат ва давлат фарқ накардаанд ва дар беамниятии ҷомеа, бенизомии ҷомеа ва беномусӣ барои худ “амният” месозанд, аз вучуди номус дар ҳаросанд. Номус маъниест, ки академик-идеологҳои мо дар баробари қудрат ва истиқлол аз он дигар ёд намеkunанд чиро ки қудрат ва истиқлол воқеиро таҷриба накардаанд ва аз будани он метарсанд. ...

Номус бунёди сиёсат ва истиқлол

Акнун, пеш аз он ки дар бораи сайри таърихии ин назария суҳбатро идома бидиҳем, ин ҷо як маъниро қайд бояд кард, ки номус маъниест, ки агар бо мантиқи муҳақиқони тоҷик ҳарф занем решаи фалсафи-илми -дунявӣ дорад на решаи динӣ. Вале бояд қайд кард, ки муҳақиқони аслии ин мафҳум дар муайян кардани маънии номус масъалаҳои хушки идеологи-сиёсиро пайгири накардаанд, балки кӯшидаанд, ки маънии аслии номусро дар ҳам даври замон дар муносибат бо ашё ва рӯйдодҳо воқеъбинона баён кунанд. Аслан қонун чи дунявӣ ва чи динӣ дар ҳама даври замон ва дар ҳама давлатҳое, ки воқеан давлат ҳастанд, қадосат дошт ва дорад. ...Имрӯз чун аз истиқлоли давлатӣ ҳарф мезанем бо ҳудудҳои эпистемологии мардуми Ҷаҳони Андеша, ки баъд аз маънии “марг” боз аз маънии “номус” саҳт тарсу ҳаросдоранд ва онро “ҳарфи кӯча” ва ё “маҳсули эҳсос” медонанд, набояд қаноат кард. Гузашта аз ин ҳар ки аз “номус” ҳарф мезанад мардуми Ҷаҳони Андеша ўро ба гурӯҳҳои экстремистӣ, террористӣ ва салафӣ ва ғайра, ки ҳанӯз ба дурусти нашинохтаанд, ки чи гуна ҳаркатанд, дохил меkunанд. Ҳар ки дар ин қаламрав дар бораи номус ҳарф зад ба табадуллотии давлатӣ гунаҳкор карда мешавад. Магар метавон, ҳуқуқшиноси олмонӣ Шмиттро, ки дар бораи ин назарияи китобе мустақил бо унвони “Номуси Замин: оиди қонуни байналхалқии Қонуни Ҷомеаи Аврупоӣ” (*The Nomos of the Earth: in the International Law of the Jus Publicum Europaeum*), навишта, ё сиёсатшиносӣ имрӯзаи Итолиёи Карло Галлиро, ки дар китоби нави хеш “Фазоҳои Сиёсӣ ва Ҷанги Глобалӣ” (*Political Spaces and Global War*) дар бораи назарияи номус таҳлили аҷибе дорад, ва умуман Арасту, Форобӣ ва Синову Тусӣ ва садҳо нафари дигарро, ки дар ин бора чизе навиштаанд, ҳамчун экстремист ва ҷиҳодӣ ҳукм кардан. Бисёр коркуннон академикӣ ва идеологӣ бо коҳиш додани

маъниҳо, рӯйдодҳо ва маънии воқеаҳо одат кардаанд ва метавонанд шахсиятиҳои таърихию ба қозихона кашидан ва маъниҳо ва арзишҳои созандаро ноҳида гирифтани ва ё фатвои “экстремистӣ” додан. Имрӯз мебошад он дониш, ҳисӣ ва таҳайюлотӣ (imagination) созандаи дар ҳошия мондаи мардуми худро дар бораи номус ва назарияҳои дигари сиёсӣ дуруст шинохт ва дар мустақам кардани истиқлол ва қудрати давлати миллӣ истифода бурд. Ин таҷриба ва донишест, ки ба ғайр аз сарчашмаҳои зиёди классикӣ ва таҳқиқоти навтарин бо забонҳои гуногун боз дар воқеияти равонӣ ва дар таркибҳои фарҳангӣ Тоҷикон хоб рафтааст. Воқеан давлати соҳибистиқлол фикри мустақил ва ба далелу барҳон така кунанд меҳаҳад. Мутассифона, имрӯз номусро яъне ин ‘воқеияти ҳуқуқиро’ (Шмитт), ки таҷассумгари ҳуқумронии қонун, низом, сиёсат, моликият ва истиқлолу қудрат ҳаст, аз як сӯ, дар широкҳои баланд асир кардаанд ва аз дигар сӯ дар фикрҳои бевунёд ва бедалел, кушта истодаанд.

Бояд қайд кард, ки номус падидаест, ки ба гуфтугӯҳои сиёсӣ ва ба ташкили фазои нави сиёсӣ имкон медиҳад. Ва ин маъниест, ки пеш аз ҳама аз тарафи Ибни Сино ва Тусӣ дарк шуда буд вале аз тарафи Шмитт ба таври равшан тасвир шудааст, ки ӯ номусро ҳамчун рӯйдод, амал ё раванд мешиносад, ки имкони гуфтугӯ ва шинохти дӯст ва душман, фарқи қинояткорро аз душман ва қанги дихилиро аз қанги беруна медиҳад. Ба фикри Галлӣ, ки гуфтаҳои Шмиттро шарҳ медиҳад номус ин на танҳо як назария балки мафҳуми танқидист, ки барои масъалагӯзорӣ, бӯриш ё тақсимнамудан ва тасмим гирифтани, ки дар ҳолатҳои фавқуллода ва бӯхронӣ зарур аст. Ин хусусияти номус ҳаст, ки воқеан характери субъективи мегирад ва ин аст, ки мафҳуми “бономус” ва “беномус” дар фарҳанги мардуми мо мавқеи калидӣ пайдо кардааст. Ва таърифи дигаре аз номус ин ҳарфи Амир Исмоили Сомонист, ки худро “девори Бӯхоро”, яъне худро муҳофизи нафсу номуси мардуми Бӯхоро ва атрофи он дониста буд. Имрӯз мардуми моро на танҳо деворҳои балки деворшиканҳои зарур аст, то деворҳои ҷаҳл ва одатро, ба хусус дар дохил душмансозиро, ки маҳсули давраҳои истеъморианд шикастан тавонанд. Воқеан имрӯз дар рӯзгоре зиндаги дорем, ки миллат ва давлат дар баробари таҷовузҳо ба мардони номусӣ ниёз дорад. Дигар ин ки имрӯз чун гуфтугӯи номус равшан нест ва дар илми сиёсатшиносии мо ҳанӯз таҳқиқ нашудааст аз он аст ки ҳанӯз ҳам аз зинаи тафаккури истеъмори берун набаромадаем ва фикри сиёсии миллӣ шакл нагирифтааст. ...

Аз Ориёни қадим то Афлотуну Арасту, ва аз онҳо то Форобиву Ибни Сино ва Тусӣ, ва аз Тусӣ то Шмитт (Schmitt) ва Карло Галлӣ (Carlo Galli), тафсири гуногуни номусро кардаанд ва аз он ҳамчун қонун, тилло (моликият), низом ва тадбиру сиёсат таъбир кардаанд. Номус, бо вучуди решаи Тоҷики доштан, дар ҳамин шакле ки имрӯз ҳаст дар фарҳанги мо бевосита аз сарчашмаҳои Юнонӣ ва инчунин ба воситаи сарчашмаҳои Масеҳӣ ва Ислонӣ дохил шудааст. Дар ҳар ду маврид ҳам маънии “қонун”-ро дошта ва инчунин дар **Ахлоқи Носирӣ**-и Тусӣ шарҳи номус аз китоби **Ниқумоҳиё**-и Арасту ҳамчун “номуси иллоҳӣ ва ҳокими инсонӣ ва динор” оварда шудааст. Ва аз ҳамин

солҳои аввали тамаддуни Исломи, маънии **номус ҳамчун “қонун”** таҷассумгарӣ воқеияти ҳуқуқи Исломи гардид. Чи хел, ки маълум аст дар тамаддуни Исломи Қуръонро ҳамчун қонун (шариат) қабул кардаанд ва файласуфони мусалмон ҳар ду ҳам фикри Юнони ва ҳам фикри Қуръониро инкишоф дода буданд ва пайғомбари Исломо ҳамчун ‘соҳибномус’ мешинохтанд. Ин ҷо бояд қайд кард, ки дар осори худ бештар ба осори Афлотун, махсусан ба Чумхурият ва Қонунҳо-и ӯ таъя кардаанд, на ба Сиёсат-и Арасту. Ва дар ҳамин давра буд, ки фалсафа ҳамчун бунёди сиёсат аз худ дарак дод. Фороби фалсафаро дар чаҳорҷӯбаи сиёсат шарҳ меод. ...

Номус бунёди сиёсат ва истиқлол

Воқеан дар рӯзгори Фороби, Ибни Сино ва дигар файласуфони мусалмони Тоҷик фалсафа худ дар муайян кардани назарияҳои сиёсии ҷомеа нақши асосӣ мебозид. Беҳуда нест, ки Лео Страус (1899-1973) яке аз мутафакирони сиёсатшиноси асри гузашта ва тарафдорони ӯ суннати фалсафаи Исломиро дар заминаи афкори сиёсӣ шарҳ додаанд. Дар фарқият аз зиёиён ва амалдорони асри 21- и Тоҷик, ки сиёсатро танҳо як “чизи ифлос” ва воситаи “зиндагии худро ёфта” медонанд, файласуфони Тоҷик сиёсатро санъате барои ба хушбахти расонидани мардум медонистанд. Бешак Фороби яке аз мутафакирони марказии ин суннати фалсафӣ буд. Фороби яке аз мутафакиронест, ки солҳои Шӯравӣ ҳамчун намоёндаи мероси фарҳангӣ ба бародарони Қазоқ мансуб дода шуда буд. Ба гуфти нависандаи қазоқ Мухтор Авезов, дар баробари мардуми дар суннатҳои кӯчӣ ва авлоди тарбият ёфта, ‘Фороби бо ин тақдири аҷиб ва донишҳои баланд, мисли ҷини аз чароғи Аловиддин баромада меистод’. Ин шиори болшевикии Шӯрави буд, ки “мардум зоҳиран миллӣ ва ботинан сотсиалистӣ” бошанд, вале дар асл, махсусан дар мардуми мо, ба шикасти роҳҳои худсозӣ ва ташаккули манқуртҳо оварда расонд. Аслан мардуме, ки огоҳанд ин нуктаро медонанд ва аз ҳукумати коммунистӣ рози ҳастанд, ки воқеан **ҳукумати Шӯравӣ** ба Тоҷикон имкони озод шудан аз зулми сулолаҳои туркии минтақаро, ки ҳамчун **сулолаҳои нафси бетарбият** шинохта шудаанд, ба вуҷуд овард ва имкон дод, ки бо ном бошад ҳам давлати худро дошта бошанд. Вале ин маънии инро надорад, ки мардум ҳастии худро фаромуш кунанд, зеро **ҳастии аслии як миллат ин ҳастии сиёсии ӯст ва бунёди сиёсати ҳар миллат воқеияти ҳуқуқи ӯ, яъне номуси ӯст**. Агар дирӯз дигарон зеро таъсири идеологияи марксистӣ моро ба таърих дохил карданд, акнун мо бояд худ тавонем ҳамчун субъекти фаъол ба таърих дохил шудан. Дигар ин, ки Фороби, Ибни Сино, Тӯсӣ ва садҳо нафари дигар барои Тоҷикон мисли “ҷини аз чароғи Аловиддин баромада” набуданд ва ин мардум метавонист ва метавонад боз тақдири худро ба даст гирифтанд. Дар Шӯравии собиқ, дар баҳои қурбонҳои зиёд, ки беҳтарин фарзандони ин қавм кушта шуданд, аз **марказҳои сиёси-фарҳангии худ ҷудо карда шуданд** ва инчунин аз **роҳҳои шинохту худсозии худ бурида** шуданд, **Тоҷикон бо ном** соҳиби давлат шуданд. Гуфтан метавон, ки яке аз бунёдҳои фарҳанг, ки масъалаи шинохт (cognition) ҳаст дар давраи Шӯравӣ ва дар давраи **бо ном истиқлол** саҳт заиф шудааст. Бунёди шинохти (cognitive foundation) фарҳанг ба гуфти **равоншиносони инкишоф ва**

антропологҳои шинохт яке аз пояҳои субот ва гуногунии фикрҳо дар чома ҳаст. Имрӯз мардуми ба таҷовуз одат карда бештар онро мешиносанд, ки ба онҳо гуфта шуда ва гуфта мешавад. Дар боло фикри Шмитт ва Галлиро оварда будем, ки номус ин маъниест, ки метавонад раванд, рӯйдод ва гуфтугӯро ташкил кардан. Дар қаринаи Тоҷикистон ҳам гуфтугӯҳо ҳамеша яктарафа ҳастанд ва ба таҷовуз така мекунанд. Аз ин сабаб ҳар чи ва ҳар ки, ки зодаи таҷовуз аст машруъият надорад **ё ба гуфти мардум ‘ҳаромзода’ аст** ва бо номус (қонун) созгор нест. Ин яке аз сабабҳои асосист, ки дар мо гуфтугӯи сиёсӣ ва фазои сиёсии солим шакл нагирифт. Яъне мардуме буданд ва ҳастанд, ки ба қонун, ба шартномаҳои байни яқдигар, ба низом ва ба моликияти ҳалолӣ мардум, яъне ба номус, содиқ набуданд ва нестанд. Аҷиб, зери шиорҳои рушангарой, тарақиёт, илм ва техника **‘сиёсати’ сулолаҳои туркии** то Шӯравиро зинда карда истодаанд. ...

Акнун боз гардем ба масъалаи назарияи номус ва сиёсат дар рӯзгоре, ки номус ҳамчун назария шакл гирифт ва дар фарҳанг ва зиндагии мардум амал мекард. Шарт набуд ва нест зери таъсири идеологияҳо аз мутафаккирони Исломии Тоҷик танҳо муқалиди фалсафаи Юнон ва файласуфе мантиқмарказ сохтан. Инҷо рӯҳи ин тамаддун ва шахсияти ин бузургонро бояд дуруст шинохт ва зерини таъсири идеологиябозӣҳо онҳоро набояд коҳиш дод. Воқеан ин даврае буд, ки дар фарҳанги мо назарияҳои сиёсӣ зерини таъсири, ба истилоҳи **Ҳабермас ‘тафаккури номусӣ’ (Nomosdenken)** ба таври равшан шакл гирифт. Чи будани **ҳастии сиёсӣ** ва **ҳастии ҳуқуқӣ**, яъне номус, то ҷое аз тарафи файласуфони Тоҷик дар ҳамин давра тарҳрези шуда буд. Албатта файласуфон ҳам дар оғуши тамаддуни Исломи парварида шуда буданд ва воқеан дар ин рузгор бунёди шинохт ва имкони таҳқиқ ва баҳсҳои илмӣ мустаҳкам буд. Агар гуруҳе мисли Форобӣ, Ибни Сино, Тӯсӣ ва дигарон байни ақл ва имон, фалсафа ва дин ҳамоҳангӣ ташкил мекарданд, қисмати дигар мисли Ибни Ровандӣ, Муҳаммад ибни Закариёи Розӣ ва дигарон танҳо ба ақл така мекарданд ва бовар доштанд. ...Шахсияти Абунастри Форобӣ, Ибни Сино, Ибни Мискавайх, Тӯсӣ ва дигаронро наметавон аз доираи тамаддуни Исломи ҷудо гирифтанд. Худӣ ё шахсияти онҳо то ин, ки бо дониш ва таҷрибаи дигарон шиносӣ пайдо кунад рӯи арзишҳо, идеяҳо ва идеалҳои қуръонӣ ва ҳадисҳои пайомбар шакл гирифта буд. Метавон гуфт, ки Қуръон на танҳо дар ҷаҳонбинии одии онҳо (weltanschauung), балки дар фикри фалсафии онҳо ҳам таъсир дошт. Чи хел, ки Сино мегӯяд, то даҳсолагӣ Қуръонро аз бар карда буд ва Қуръон ки дар кӯдаки аз ёд мешуд, ба гуфти Массинён, ин **“...”нақшаи ҷаҳони”- и воқеии нозил шуда буд, ки дигар таҷрибакардан (experimentation), фаҳмидан (interpretation) ва арзёбии (evaluation) ҳама гуна гуна рӯйдодҳо [ба воситаи он] танзим карда мешуд”**. Ё бо ҳарфи дигар худ бунёди шинохти (cognitive foundation) дар ниҳоди фарҳанги мардум партофта шуда буд, ки то имрӯз дар кор аст, ки онро наметавон бо тарошидан аз байн бурд, балки онро наметавон барои мустаҳкам кардани пояҳои қонун, ахлоқ ва сиёсати давлат истифода кард. Гузашта аз ин ҳанӯз дар ҳамин давра ин мардум аз равишҳои ақлонӣ ҳамчун роҳи шинохт ба таври комил истифода карда буданд. Сиёсат ҳам бунёди ақлонӣ дошт. Бале, ин рӯзгори онҳо буд, ва мо ки дирӯз соҳибистиқлол шудаем

мебояд, ки бунёди шинохти фарҳанг ва ҷомеаи мо мустаҳкам бошад. Наметавон бо чорчубаҳои коммунисти ва тақлиди кӯр- кӯронаи Ғарб кореро, ба хусус дар сиёсат, пеш бурдан. Дар ҳоле ҳастем, ки аз як сӯ, ҳанӯз ҳам қисмати зиёд барои Шӯравии собиқ гиря доранд, ва аз сӯи дигар, қисме 'истиқлоли' оилавии худро истиқлоли мамлакат пиндошта, истиқлол қашн мегиранд вале мутассифона дар роҳи мустаҳкам кардани истиқлол нестанд. Имрӯз 'сиёсатмадорони' мо ба ҷои шинохти назарияҳои сиёсии Арасту, Форобӣ, Ибни Сино, Маркс, Арендт, Нозик, Агамбен ва дигарон, ба ҷои истифода аз уллуми иҷтимоӣ барои шинохти воқеият ва ҳастии сиёсии худ, танҳо дар фикри расидан ба мансабе ҳастанд ва дар ин роҳ бештар ба ҷодугарон ва ба Канз- ул - Ҳусайн имон доранд. ...

Инчунин метавон гуфт, ки ин даврае буд ки Ибни Сино дар бораи фикри мустақили мардуми Хуросон ҳарфе дошт ва унвони китоби **Ҳикмати Машриқия**, ки дар асри бистум мавриди баҳси муҳақиқон қарор гирифта, худ нишонаи ин фикр аст. Аслан сарсухани китоби **Шайхурраис**, ки гуфтугӯ ва баҳси танқидирро атрофи осори Арасту оғоз мекунад, худ намунаи ҷасорати ақлӣ ва фикри номусист. Бештари муҳақиқони осори Шайхурраис бар ҳамин фикранд аз Машриқия гуфтан Ибни Сино ба сарзамин ва дар ин маврид **ба Хуросон** ишорат мекунад на ба маънии ирфонии "ишроқ". **Димитри Гутас** яке аз муҳақиқони осори Ибни Сино дар ин масъала ҳатто Ибни Туфайлро, ки зери таъсири фикри Ибни Сино китоби **Ҳай ибни Яқзон**- ро, навишта ва маънии 'Машриқия'-ро ба 'ишроқия' нисбат додааст, нодуруст меҳисобад. Ин нукта боз ишорат дорад, ба фикри Шмитт, ки дар боби аввали китоби худ "**Номуси Замин ...**" як маънии номусро аз 'ҷой', "замин" мебарорад, ҳама гуна қонун, моликият ва ҳисси будан аз замин оғоз мешавад. Дар ин маврид баҳси атрофи Бухоро ва Самарқандро, ки 'ба Тоҷикон чи алоқае доранд' ва яке аз баҳсҳои доғӣ мардуми мо мебошад, мебояд зикр кард. Ин ҷо агар 'миллатчи- сотсиалистҳои' мо, ки фалсафаи хушке доранд ва ҳама ҳастии худ ва миллатро маҷуни инқилоби Октябр донанд ва ба ин масъала бетафовути нишон диҳанд, зиёии воқеии Тоҷик ин масъаларо масъалаи номусӣ мешиносад. Мақсад на забти Бухорову Самарқанд аст, балки шинохти он мардумест, ки дар ин минтақа бо **технологияи (ба истилоҳи Ибни Сино синоати) худӣ-ҳақиқат-қудрат ва ҷаҳонсозӣ** мусалаҳ фазои солими фарҳангӣ ва сиёси- иҷтимоиеро фароҳам меоварданд, ки қабिलाҳои кӯчи ва нимкӯчи атроф ҳам аз баракати он шинохт аз худ ва зиндагии тамаддунӣ доштанд. Ва нуқтаи олии ин технология ё синоат **ташкилёбии давлати Сомониён** буд, ки Тоҷик ҳамоҳангии худӣ, ҳақиқат ва қудратро дарк кард ва ин ба истилоҳи Ҳайдеггер, "роҳи Будани мардум" (the way of Being of a people) худ дар забони Тоҷикӣ таҷассуми худро ёфта буд. Ин давра воқеан, ба истилоҳи файласуфи фарзона **Акбари Турсон**, 'Қиёми Тоҷик' буд. Иштибоҳи 'миллатчи-сотсиалистҳо' ва академик -идеологҳои Тоҷик имрӯз ин аст, ки яке аз унсурҳои бунёдии сохтмони давлат ва фарҳангро дар ҳамин давраи Сомониён, ки Ислом аст наметавонанд ва ё намехоҳанд шиноختан. ...Шайхурраис дар ҳамин китоби **Ҳикмати Машриқия**, ки сарчашмаи ягона будани фикри Юнониро инкор мекунад боз дар бораи ин ки мантиқ метавонад моли машриқӣ ҳам бошад баҳс мекунад. Ў менависад, "**...замоне, ки**

машғули илмомўзи будем, овони ҷавонӣ буду дар як муддати кўтоҳ, ба мадади Худованд, ба фаҳми мероси гузашта, ки аз дарки он кўтоҳи доштем, муваффақ шудем. Сипас ҷама маълумоти худро бо навъи илме, ки Юнониён “мантиқ” меноманд, ҳарф ба ҳарф муқобила кардем. Дур нест, ки мантиқ дар назди машриқӣ номи дигаре дошта бошад. Он чи бо мантиқ мутобиқ ва муқобил буд дарёфтем.” Худ дар ҳамин ҷумлаҳо Ибни Сино боз тасдиқ мекунад, ки мақсад аз Машриқия ин номи сарзамин аст, ки меросе на кам аз гузаштаи юнониён дорад.

Ҳамин ҷо, дар китоби Ҳикмати Машриқия, Шайхурраис дар бораи тақсимбандии ҳикмати амалӣ ҳарф мезанад, ки он масъалаи шинохти номус ва сиёсатро дар бар мегирад. Ин ҷост ки Шайхурраис дар бораи зарурати қонуни шаръи ҳамчун асоси ҳикмати амалӣ, ки ба се қисм илми ахлоқ, илми тадбири манзил ва илми тадбири шаҳр тақсим мешавад, ҳарф мезанад, ки ба фикри ӯ ба ташкили **низоми фозила** дар ҷомеа имконият медиҳад. Ин ҷо мебояд қайд кард, ки дар осори файласуфон Қуръон ҳамчун қонуни кулли ва тағирнаёбанда ва пайғомбар ҳамчун соҳибномус вучуд дорад вале барои ҷузъ дар ҷомеа синоати (технологияи) қонунгузорӣ ва тағирёбии қонунҳоро эътироф доранд. Дар ҳамин масъала Тусӣ дар **Аълоқи Носирӣ** менависад, “...**дар ҳар рӯзгоре ва қарне ба соҳибномусе эҳтиёҷ набувад, чу як вазъ аҳли адвори бисёрро кифоят бошад, аммо дар ҳар рӯзгоре оламро мудаббире бояд, чун агар тадбир мунқатеъ шавад, низом муртафеъ гардад ва бақои навъ бар ваҷҳи акмал сурат набандад ва муддабирба ҳифзи номус қиём намояд.**” Метавон гуфт, ки барои мутаффакирони ин рӯзгори ташаккули таффақури номусӣ қонун бунёди ҷомеа ва истиқлоли давлат ҳисобида бешуд. Беҳуда нест, ки ин фикри Форобӣ ва Ибни Сино дар осори мутаффакирони баъд аз онҳо омада Тусӣ, Қутбиддини Шерозӣ, Муборакшоҳ ё Мираки Бухорой, Хоҷазода, Мулло Садро ва дигарон такрор шудааст, ки фалсафаи ӯ ҳикмати амалиро ҳамчун ҳикмати роҳбарии шаҳрҳо мединистанд. Ин ҳикмати роҳбарии шаҳр ё бо гуфти Қутбиддини Шерозӣ ҳикмати маданӣ ба ду қисм тақсим мешуд; яке қисмате ки ба **истиқлол** алоқаманд буд ва онро **илми сиёсат** мегуфтанд ва дуввум алоқаманд буд ба пайғомбар ва шариат, ки онро **илми навомис** меномиданд.

Аслан масъалаи мавриди назар ин аст, ки ин мардум аз масъали истиқлол ва ин ки бунёди истиқлол қонун ва сиёсати дуруст аст огоҳ буданд. Ин масъалаест, ки ҳамеша пеши мардуме меистод, ки бо сохтмони давлат ва ҷомеаи нави худ рӯ ба рӯй ҳастанд. Хусусан баъди инқилобҳо ва тағиротҳои мисли шикасти Шӯравӣ мардуми огоҳ дар ин фикр буданд, ки дар давлатҳои пасошӯравӣ ҳукумронии қонун амалӣ шавад. Муаллифони ҳуҷҷатҳои машҳури **‘Коғазҳои Федералистҳо’** (Federalist Papers) дар Амрико, Александр Хамилтон, Ҷеймс Медисон, Ҷон Ҷей дар мақолаҳои худ танҳо аз он нигарони доштанд, ки оё ҳукумронии қонун дар мамлакат амалӣ мешавад. Онҳо дар ин фикри он буданд, ки чи гуна метавон ба қудрати **судяҳо** ё қозиҳо имкон дод, ки ба қудрати ҳуқуқбарор ва қудрати иҷроияи қонун тобеъ набоянд. Воқеан он чи мардуми огоҳ метарсиданд дар бисёрии давлатҳои пасошӯравӣ амали шудааст. Онки давлатҳои худкома доранд шакл мегиранд ва судяҳо бозичаи дасти ҳизбҳои сиёсӣ ва

ҳукуматдорон гаштаанд аз он дарак медиҳад, ки ин давлатҳо ба гуфти Тусӣ ба муддабаре барои ҳифзи номус (қонун) ниёз доранд. Истиқлоли қонун бояст, ки истиқлоли инсонро қойиваз кунад на баръакс. ...

Байни Суқрот ва Чингизхон

Албатта гуфтугӯҳо, равандҳо, падида ва воқеаҳои имрӯзаи дунёи имрӯз ва баҳусус мусалмононро, ки на танҳо решаи маҳаллӣ балки реша дар тарҳҳои фарҳангӣ, идеологи - сиёсии Ғарб ва Амрико доранд бояд дуруст шиноخت то сиёсатмадорон ба ҷои гуфтугӯ **ба давоми таҷовузи дигарон** болои мардуми худ табдил наёбанд. Ва ин аслан масъалаи номус ва таърихи номус аст, ки дар ташкили низоми ҷаҳони ки нақши ҳалкунанда мебозад ва ки тасмим мегирад. **Ин қисса** ва шинохти назарияи номус дар қаринаи (контексти) Тоҷикон якдигарро пурра мекунад. Филип Боббит (Philip Bobbitt) муаллифи китоби *'Сипари Ахилес: Ҷанг, сулҳ ва самти таърих'*, дуруст қайд мекунад, ки Ҷанги Дурудароз ки дар ибтидои соли 1914 оғоз шуд ва бо шикасти Шӯравӣ дар соли 1990 ба охир расид ин ғалабаи назарияҳои "машруъияти"- и Ғарб буд. Ҷанге буд байни Фашизм, Коммунизм ва Парламентаризми Ғарб, ки ҳар як дар бораи машруъияти қонунҳои асосии худ, яъне номуси худ, ҳарф мезаданд ва ҳар кадом ваъда медоданд, ки зиндагии беҳтар ва осудатарро барои мардум метавонанд таъмин кардан. Фикр мекунам рӯҳи дунёи имрӯзро дуруст бояд шиноخت, ки бозингарони нава ки арзишҳо, идеяҳо ва идеалҳои худро шиор мекунад боз дар ҷустуҷӯи роҳҳо ва қонунҳои нави истифода қувваҳои ҳарбии худ дар нуқтаҳои гуногуни дунёанд. Бале Тоҷикистон давлати дунявист ва унсурҳои дунявият ва демократия дар вучуди ин фарҳанг аз қадим боз вучуд доранд ва аз ақл истифода бояд бурд то шиноخت, ки зиёд мушкилоти ҷаҳони имрӯз худ дар тарҳҳои реша доранд, ки "тараққиҳоҳони" Тоҷик ба онҳо така карданиаанд. Фикр мекунам аз ин чорҷубаҳои эпистемологӣ, идеологӣ ва сиёсии маҳдуд берун бояд шуд ва бо мардуми худ ҷанги сардро ба охир расонд. Ин ҷо як роҳ ҳаст таърихро бояд дарк кард, ки чист, ҳукумронии қонун (номус) –ро мустаҳкам кард ва стратегияи давлатии худро вобаста ба шароит муайян намуд. Мутассифона, сиёсатмадорон ва тасмимгирандагони мо, ки дар ҳошияи номус (қонун, низом) ва сиёсатҳои аслии ҷаҳони имрӯзанд байни Суқрот ва Чингизхон мондаанд ...

Имрӯз 'зиёии' тоҷик вақте савол мегузорад, "Бухоро маркази Тоҷикон буд ва ё маркази Ислому дин буд?" худ нишонаи нуқтаи охирини бухрони фарҳангӣ ва равонии чунин зиёист, ки бунёди аслии фикри фалсафӣ ва сиёсии Тоҷикро дидан наметавонанд, ки дар ҳамин давра шакл гирифта буд ва ба ду асли шиноخت, ба ақл ва ба имон така мекард. Ин фикри сиёсӣ дар либоси забони Тоҷики то инқилоби Октябр ҳукумрон буд, ҳарчанд, ки Тоҷикон худ бевосита дар қудрат набуданд. Чи хел ки дар боло овардем дар ҳамин давраи Сомониён **"тафаккури номусӣ"** - и халқи Тоҷик шакл гирифт, ки дар баробари фикри Исломӣ, ва фикри маҳаллии Ориёӣ, яке аз пояҳояш ҳамин фикри Юнонӣ буд. Аслан ғарбиён аз он фахр доранд, ки имрӯз бунёди **тамаддуни Ғарби болои арзишҳо, идеяҳо ва ормонҳои** Юнонӣ, Яҳудӣ ва инчунин ҳуқуқи Румӣ меистад.

Ба фикри файласуф **Лео Страусс** ‘мағзи таърихи ақлонии Ғарб, таърихи руҳонии Ғарб болои ҳамин фикрҳои аз ҳам фарқкунанади Тавротӣ ва фалсафӣ меистад, ки ҳаёти хуб чигуна аст’. Ҳамин баҳс ё гуфтугӯи таърихӣ ба фикри Лео Страусс боиси пешравии Ғарб гардида. Мутассифона имрӯз зиёии Тоҷик яке аз унсурҳои аслии созандаи тамаддуни Тоҷик ва ба хусус яке аз унсурҳои шаклгирии **“тафаккури номуси”**- и Тоҷик фикри Қуръониро меҳақанд инкор кардан ва ё ноҳида гирифтанд. Воқеан ин таъсири идеологияи болшевикист, ки имрӯз қисмате аз мардуми бо ном зиёӣ зарфияти таҳаммули фикри дигаронро надоранд. Аҷиб ‘бунёдгароянд’, аз як сӯ бо номи мутафакирони мусалмони Тоҷик фахр мекунанд ва аз фикру шеъри онҳо истифода мекунанд, аз дигар сӯ, фарҳанги тарбият кардаи он бузургонро инкор кардани мешаванд. Воқеан шинохти ин гуна бунёдгароӣ барои ҷомеаи Тоҷикистон на камтар **манфиатнок** аз шинохти бунёдгароии Исломист. Ё ‘миллатчи -социалистони’ мо мегӯянд, ин Шӯравӣ буд, ки имкони ҷашни рӯзи Рӯдакиро дод. Бале ‘инқилобӣ’ болшевикӣ барои Тоҷикон имкони шинохт ва ҷашни Рӯдакиро дод, вале Рӯдакӣ, ки парвардаи болшевикон набуд. Рӯдаки зодаи фарҳанге буд, ки ақл ва имон бо ҳам созиш карда буданд. Мақсад на ҷанг бо таърихи гузашта аст, балки мақсад шинохти он фазои иҷтимоӣ-сиёсӣ ва фарҳангииест, ки Рӯдакӣ ва садҳо нафари дигарро ба таърих ва фарҳанги ҷаҳонӣ дохил кард. Мақсад шинохтани технология ё ба истилоҳи Пури Сино синоати, **худӣ-ҳақиқат-қудрат ва фазосозист**, ки метавонад Тоҷикро боз ба таърих дохил кардан ва зиндагии ӯро ба ҳаракат табдил додан. Ин аст, ки чун баҳс болои номус ва сиёсат аст, замони шаклгирии **тафаккури номусиро** дар замони Сомониён бояст хубтар ва беҳтар омӯхт. Дар ҳамин замон ҳисси қонун ва инчунин системаи сиёсии давлат ва сиёсат ҳамчун назария ва амалия шакл гирифт. Мутассифона, ‘зиёии’ Тоҷик ки аз давраи Шӯрави боз таърихи афкори Тоҷиконро дуруст намешинохт ва оғози сиёсатро ва фикри фалсафии бунёди сиёсатро ба воситаи болшевикон аз решаҳои ғарбӣ мешинохтанд. Аслан қисмати зиёди онҳое, ки шабу рӯз ба фарҳанги Исломии мардуми Тоҷик баҳо медиҳанд ба таърихи фикрии Тоҷикон аз рӯи китобҳои адабиёти Тоҷик, ки барои хонандагони мактабҳои миёна навишта шудаанд баҳо медиҳанд. Шинохти дурусти ин давр, ки ба ҳарфи устоди зиндаёд Шакурии Бухороӣ реша дар “ҳалқаҳои меҳварӣ”-и қайд кардаи файласуфи маъруф **Карл Ясперс** дорад, худ имрӯз дарси хубе барои шинохти таърих, ҳуқумронии қонун ва стратегияи давлат мебошад. ...

Бубинед баҳсҳои атрофи фарҳанги Исломи дар Тоҷикистон аслан давоми баҳсҳои сиёсии ҷаҳони имрӯзанд, ки зери тарҳи “бархурди тамаддунҳо” атрофи дин сар задаанд. Ин баҳсҳо барои сиёсатмадорони дар сари қудрат будаи мо як баҳонае буданд ва ҳастанд барои муҳолифони сиёсии худро зери таъсир ва идора гирифтанд ва инчунин ташкили пардаи пиндор барои пӯшонидани бесалоҳияти ва бефаъолияти худ. Ва ин баҳсҳо яке аз баҳсҳои асли дар шаклгирии низоми нави ҷаҳонианд. Дар ин баҳс чиро Исломи ва мусулмонон ба мавзӯи асосӣ табдил ёфтаанд, ҳоло онки Чин ва ҳомилони “тамаддуни Чинӣ” барои сиёсатҳои Ғарб бештар хатардоранд. Аз як сӯ, чиро ки мусулмонон дар заминҳои пурсарват зиндагӣ доранд бо роҳбароне худкома ва ҷомеаҳои суннатӣ ва заиф ва аз сӯи дигар ҳарчанд, ки **Фукуямо ва ҳамфикронаш** дар

ин фикранд, ки Ислом бо идеологияи ҳамарофарогирандаи либерализм муқобилат кардан наметавонад, имрӯз **тамаддуни Исломӣ** қобили истехсоли арзишҳо, идеяҳо ва идеалҳои нав метавонад будан. Вале чунон, ки шоҳидем дар натиҷаи даргириҳои сиёсии ибтидои садсолаи нав, бахусус баъди воқеаи 9/11 соли 2001 дар Нюйорк, дар **мағзи мардуми омм** аз Ислом як “фарҳанги дигар”, “фарҳанги хушунат” тарошиданд. Ва дар ин кор аз ҷосус- шарқшиносе мисли Бернард Левис сар карда то Поп Бенедикти XVI ва кардинолҳои ӯ дар ин кор фаъол буданд. Поп Бенедикт дар Сентябри 2006 дар донишгоҳи Регенсбурги Олмон дар нуқтаи худ, дар бораи ақли Суқротӣ ҳарф зад, ки онро бояд пос дошт ва дуруст истифода кард. Дар ҳамин маврид, бо ноҳида гирифтани решаҳои тамаддуни Исломӣ ва ё Ислом ҳамчун дин, ва инчунин бо дар назар нагирифтани заминаҳои таърихии рӯйдодҳо ва ба хусус рӯйдодҳои охири асри 20 ва аввали асри 21, Поп аз Ислом ҳамчун дини ҷиҳод ёд кард, беҳабар аз он ки худ давлатҳои бо ном демократӣ барои машъруиёт бахшидан ба даргириҳои ки дар мамлакатҳои мусалмонӣ ташкил мекунанд аз назарияи ‘ҷиҳод’ истифода мекунанд. Аз дигар тараф агар Масеҳият ба хусус калисои католикӣ ақдро ҳамчун унсури шинохт ва созанда баъди Рӯшангароӣ (Enlightenment) ва инқилобӣ Фаронса маҷбур қабул карда бошад, Мусалмонон дар давраи ‘**тафаккури номусӣ**’ онро ба таври таҳлили-танқидӣ қабул ва истифода карда буданд. Рӯшангароӣ дар ин минтақа барвақттар оғоз шуда буд. Аслан ҳарфҳои поп ҳеҷ ҷои тааҷуб надоранд, чиро, ки Масеҳият аз рузгоре, ки Макс Вебер гуфта буд, “ҳар ки арзишҳои дунёи навро қабул надорад марҳамат дарҳои калисо кушодаанд”, ва пеш аз он ҳам дигар дар ҷомеаи Аврупо овоз надоштанд, вале дар бозиҳои сиёсии бархурди тамаддунҳо ба бозингарони асоси табдил ёфтаанд. Яъне сиёсат имрӯз чунин аст, ки дарҳои калисо кушода шудаанд, вале барои паҳн кардани масеҳият дар мамлакатҳои ҷангзада ва ё бӯҳронӣ. Масалан он чунон, ки дар мамлакатҳои пасошӯравии Осиёи Миёна масеҳиён ба воситаи ташкилотҳои гуногун дини худро паҳн мекунанд (Pelkmans 2005, Julie McBrien ва M. Pelkmans 2008). Вале ин ҳолати масеҳиён ва калисои католикист, ки боз бори дигар меҳоянд ба ҷомеа баргаштан, вале чиро дар қаринаи Тоҷикистон арзишҳои созандаи фарҳанги худро ноҳида гирифтани ва ё бо онҳо ҷанг эълон кардан. Байни Суқрот ва Чингизхон мондан ҳамин аст, ки аз тамаддуни Исломи Тоҷикон меҳоянд унсури асли ва созанда, унсури муаянқунандаи тамаддун, яъне унсури Исломиашро ноҳида гирифтани....

Дар ин гуфтугӯҳо ҳастанд мардуме, ки пайғомбари Ислом (с) -ро бо Суқрот ва инчунин дар ин минтақа бо Чингизхон муқоиса мекунанд, ки чи овардаанд (Saunders 1965; Khazanov 1993). Ҷавоби ин саволро ба хонандагони муҳтарам ҳавола мекунем, вале ончи ба баҳси мо дахл дорад ин аст, ки мардуми ин минтақа баъди омадани Арабҳо ҳам имкони гуфтугӯи фарҳангиро пайдо карданд ва тавонистанд давлати худро ташкил кардан. Бубинед, воқеан ҳуҷуми Арабҳо ба таърихи гузаштаи ин мардум хотима бахшид, ва онҳо таърихи нави худро оғоз карданд, фарҳанги тоза ва давлатро тавонистанд бунёд кардан, ки забони порсӣ оинаи ин ҳама таҳаввулот буд. Муғулҳо чун тӯфон ҳамаро дар роҳи худ нест карданд, вале худ дар ин фарҳанги Тоҷикии Осиёи Марказӣ ҳал гаштанд ва забону фарҳанги Тоҷикӣ то омадани аврупоӣҳо дар Осиёи

Марказӣ ва Ҳинд забони сиёсат, илм ва адаб буд. Яъне тамаддуни Исломи ба Тоҷикон имкон дод, ки дар домани ҳақиқати умумитар технологияи худӣ –ҳақиқат- қудрат ва фазосозиро истифода кардан. Воқеан он чи дар ин баҳс муҳим аст, ин аст ки мардуми ин минтақа ва ин муҳит, дар фарқият аз қабилаҳои кӯчи аз Арабистон ва аз дашти Қипчоқ расида, дар фарҳанги худ бунёди шинохт (cognitive foundation) доштанд ва давлат сохтан метавонистанд. Албатта гуфтугӯи Тоҷикон ва мардуми кӯчӣ дар Осиёи Марказӣ бо гуфтугӯи Ҳайдеггер дар бораи қабилаҳои сомӣ, ки дар лексияҳои солҳои 1933- 34 дар нисбати яҳудиҳо қайд кардабуд, монанди ва фарқ дорад. Ҳайдеггер гуфта буд, ки ‘қабилаҳои сомӣ (яҳудиён) аз қобилияти фазосозии мардуми Германӣ огоҳи надоранд ва ин чизро нахоҳанд фаҳмид’ ва ӯро бо анти-семитизм гунҷагор карда буданд. Ва Тоҷикон воқеан исбот карданд, ки қобилияти фазосозӣ доранд ва аз чи будани се фазои муҳим барои будан, ки Ҳайдеггер қайд кардааст, аз муҳит (табиат), таърих ва давлат огоҳи доранд. Ташаккули **тафаккури номусӣ**, ки ҳосили инкишофи фикрӣ (илм, санъат, фалсафа, ирфон, дин), сиёсӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ ва дунёи равонии ягона буд, худ нишонаи он буд, ки Тоҷикон баъди Арабҳо тавонистанд ҷаҳони худро барқарор кардан. Шеъри Рӯдаки; “Имруз ба ҳар ҳоле Бағдод Бухорост, Кучо мири Хуросон аст, пирӯзи онҷост”, худ маъние аз ҷалолу шукӯҳи ин эҳё буд. Агар ҳуҷумҳои пай дар пайи қабилаҳои дашти қипчоқ намебуд ин мардум бо ин ҳаракати Рӯшангарии оғоз шуда худро ва дигаронро ба ҷое мерасониданд. ...

Нашинохтан ва ноҳида гирифтани **тафаккури номусӣ** дар давраи Сомониён ва унсурҳои таркибии ин тафаккур **боиси нашинохтан ва надоштани рӯҳ ва ҳисси миллии ҳуқуқ ва сиёсат** мегардад. Аслан ‘миллатчи-сотсиалистони’ заифи мо, ки ҳанӯз худро нашинохтаанд бо инки ҳар чи Иломист арзишҳо, назарияҳо ва ҳиссиётҳои таърихӣ ва созандаи мардумро зери фишор қарор додаанд. Наметавонанд дарк кардан, ки сабаби шикасти Сомониён ва дур будани Тоҷикон аз қудрат дар ин минтақа аслан на тамаддуни Иломи, балки рӯи кор омадани сулолаҳои туркии Осиёи Марказӣ ва шикасти **тафаккури номусӣ** дар ин минтақа буд. Ва ин рӯйдод худ ба як таҳқиқоти алоҳида ва амиқ ниёз дорад. Вале ин ҷо нуқтаи аслии баҳс воқеияти имрӯз аст, ки боз ҳам зарурияти будани унсурҳои ‘тафаккури номусӣ’-ро тақозо дорад, ки он аз ҳуқумронии қонун, низоми дуруст, доштани моликият ҳалол (машруъ), ва сиёсати ба қонуни машруъ таъя кунанда иборат аст. Мақсад бозгашти шариат нест, ҳарчанд ки бо гуфти **устоди фозил, профессор Фозил Тоҳиров**, ‘баъди инқилоби Октябр нисбат ба системаи ҳуқуқи Иломи хунукназарии зиёд шуда ва ҳар чи арзиш дошт партофта шуда буд, ки хуб мешуд ин система воқеъбинона таҳқиқ шавад, чиро ки дар он қоидаҳои ҳуқуқӣ ва меъёрҳои ҳастанд, ки барои пешрафти ҳуқуқ ва ҷомеаи шахрвандӣ хидмат карда метавонанд.’ Масъалаи бозгашти шариат нест, чиро ки давлат дунявист ва қонуни асосии Тоҷикистон шояд беҳтарин қонуни **инсонист**, балки масъалаи муққадасдонистани ин қонун ва амалӣ ин қонун дар зиндагист. Яъне имрӯз мушкили шинохти **назарияи номус** ва истифодаи он дар сохтмони инсон, ҷомеа ва давлат аст. Гузашта аз ин арзишҳои шариатӣ (номусӣ) дар таркиби фарҳанг ва воқеияти равонии Тоҷикон

решаи мустақкам доранд ва онро на бунёдгарои дунявӣ ва на динӣ дигар кардан наметавонанд. ...

Дар ҳамин вақт, ки миллатчи - сотсиалистон ва идеологҳои мо воқеияти номусии Тоҷиконро инкор мекунанд, намояндагони фалсафа ва фикри сиёсии Ғарб ба суннати фалсафии Карл Шмитт, Лео Страусс ва Ҳанна Арентс, ки назарияҳои сиёсии классикиро ҳамчун нушдору дар баробари равишҳои зидди сиёсии имрӯз истифода карданианд. Имрӯз Ернесто Лаклау (Ernesto Laclau), Љиорџио Агамбен (Giorgio Agamben), Клауде Лефорт (Claude Lefort), Ҷон Лук Нанси (Jean –Luc Nancy) ва дигарон фикрҳои сиёсии худро дар домани метафизика (фалсафа) ва дин инкишоф медиҳанд. Аслан маълум аст, ки дунё низоми нав меҳаҳад ва дунёи ғарб худ ба як ҳастишиносии нави сиёсӣ ниёз дорад. Файласуфи машҳури имрӯз Ҳабермас, то ҷое ба ин раванд ҳамоҳанг нест ва бар ин фикр аст, ки фалсафа дигар наметавонад бунёди сиёсат шудан ва аз назарияи, ба истилоҳи худаш, “мулло- фашистӣ”-и Шмитт ҳам дастгири намекунад. Ба фикри Ҳабермас имрӯз системаҳои сиёсӣ метавонанд мавзӯи таҳқиқи уллуми иҷтимоӣ бошанд на фалсафа. Шояд ин мавқеъгирии Ҳабермас ҳушдорест ба тақдири Ҳайдеггер ва муносибати ӯ бо давлати фашистии Ҳитлер, ки бо боварии бисёр муҳаққиқон Ҳайдеггер дар ташаккулёбии давлати Олмон амалишавии фалсафаи дар **Ҳастии ва Замон** (1929) баён кардаи худро медидааст ва кӯшиши ба фашизм машруъият бахшидан доштааст. Бо вучуди ин Ҳабермас имрӯз дар мавқеа ҳаст, ки аз тарҳи Рӯшангарии Ғарб ҳамчун тарҳи нокомил тавсиф мекунад ва мегӯяд, ‘сабабҳои ҳастанд ки ба **суннати Рушангароӣ** шубҳа меояд кард ки оё дигар метавонад ангезаи лозими ва ҳаракати иҷтимоиро таъмин кардан. Ва ин шубҳа, мегӯяд Ҳабермас маро ба ин маъни меорад, ки пурсам оё мо метавонем ба назарияи сиёсат маънии ақлонӣ диҳем.’ Ин ҷост, ки Ҳабермас ба даврҳои ки ‘тафаккури номусӣ’ шакл гирифта ва назарияи сиёсат ҳам маҳсули ҳамин даврҳои таваҷҷуҳ зоҳир мекунад. ...

Нуқтаи муҳим дар гуфтугӯ атрофи **тафаккури номусӣ** ин аст, ки дар ҳар даврае ки ҳақиқате ҳукумрон мешуд нуфуз ва қудрат ба табиати ин ҳақиқат таъя мекард, зеро ин ҳақиқат дар ҳама сатҳҳои ҷомеа ҳукумрон буд ва таҷрибаҳои шахсӣ, сиёсати амалӣ ва табиати қонун ҳам ба ин ҳақиқат мувофиқ буд. Ин аст ки дар давраи Сомониён чун ҳақиқати аслиӣ, ки таҷрибаи худсозӣ, нуфуз ва қудрат ба он таъя мекард Исломӣ буд қонуни фарогири мардум ҳам аслан дини- исломӣ буд на фалсафӣ. Ва танқиди фалсафаи сиёсати намояндагони фалсафа аз тарафи мутафаккирони Исломӣ, масалан аз тарафи Ибни Халдун, ҳам аз нуқтаи назари эпистемологӣ ва ҳам сиёсати воқеӣ дар ҳамин маънист, ки ба фикри Ибни Халдун назарияи **ал сиёса ал мадания** - и файласуфон ҳаёли ва аз воқеият дур аст. (Ibn Khaldun, 1958: [II] 127) Инчунин, ба фикрам, мушкилоти фалсафаи Ҳайдеггер бо воқеияти сиёсии Олмони солҳои сиюм шояд дар ҳамин аст, фикри фалсафии ӯ бо воқеияти сиёсии давр мувофиқ наомад. ...

Имрӯз чун Ҳабермас мегӯяд ки системаҳои сиёсӣ бояд мавзӯи асосии уллуми иҷтимоӣ бошад дуруст аст ва ин чизест, ки имрӯз дар мо нашинохта ва нафаҳмида истодаанд.

Имрӯз ҳақиқати ситемаи сиёсиро дар Тоҷикстон на **мулло-атеист- идеологҳо** ва на **файласуф –филолог -шарқшиносҳо** метавонанд, шинохтан ва инчунин наметавонанд таркибҳои системаи сиёсии машруъро барқарор кардан. Балки ин таркибҳо ва чорчӯбаҳо то ҷое вучуд доранд вале шиору ҳарфҳо дигаранд ва амалҳо дигар. Акнун дигар фикр надорем, балки танҳо шиор-ҳарфҳои пурэхсос дорем. Ҳар ки ҳарф мезанад ҳатман дар фикри кору бори шахсии худанд, вале дар сатҳи фикри миллӣ, аз ҳадафҳои номӯаян ва ирфонӣ дар вазъияти фавқулодда ҳарф мезананд. ... Шояд дар ҳеч пойтахти мамлакатҳои дунё шумораи шиорҳои зиёде дар бораи ‘ваҳдат’, ‘сулҳ’, ‘истиклол’, ‘забон’ ва ғайра, ки дар пойтахти хурди мо ҳаст набошад. Ва ин шиорҳо ҳама шахру ноҳия ва қишлоқҳо ва чашмҳову, фикрҳо ва қалбҳои моро пӯшониданд на танҳо пойтахтро. Бисту панҷ сол бо ин арзишҳо чи кардаем? Ё ҷои ин арзишҳо танҳо латтаҳои дар чӯб кашидани кӯчаҳои шаҳранд? Ё мо ин арзишҳоро надорем ва ё мавзӯро дигар бояд кард?! Хусусан вақте, ки роҳҳои худсозии дуруст, фикри мустақили таҳлилӣ дар ҷомеа вучуд надорад ва мавҷи касодӣ ва фасод **қишри номусии** ҷомеаро ба ноқили дигарон табдил дода ва қариб, ки аз байн бурдааст. Ин аст, ки аз вазъияти байни Суқрот, ки фикре пуё дошт ва савол методу дар ҷустуҷу буд, ва Чингизхон, ки ба дигарон муҳтоҷ буд то сиёсати ӯро дар сарзаминҳои забт кардааш пеш бубаранд, баромадан даркор. Оқибати дар ин мавқеъ будан танҳо параноя (демонагии сиёсӣ), вазъи шизодӣ (ҷудоии ақл аз эҳсос) ва хушунат ҳаст. ...

Номус бунёди шахсият

Арасту дар китоби Сиёсат бар ин фикр аст, ки дар ҷомеа аслан бояд қишре ҳукумрон бошад, ки на ба қисмати ками сарватмандон ва на ба аксарияти камбағалон таълуқ доранд. Ва ин ба фикри ӯ ҳукумронии номус (nomos) метавонад буд. Ин қишри мобайнии ҷомеаро, ки муносибатҳои ҳуқуқӣ, сиёсӣ ва фарҳангии ҷомеа бар дӯши онҳост метавон қишри номусии ҷомеа номид. Бо вучуди дар сари қудрат набудан Тоҷикон дар минтақа ба қишри номусии ҷомеа таълуқ доштанд ва иморат (давлатсозӣ), тиҷорат ва илму фарҳанг кори онҳо буд. Дар сарчашмаҳо дар бораи ‘иморат’ ё давлатсозӣ ва ‘тиҷорат’ махсус қайд карда мешавад, ки Тоҷикони баъди ҳуҷуми Муғулҳо дар сарзаминҳои дигар пароканда ва ба ин корҳои номбурда машғул буданд. Акнун Тоҷик танҳо ба ‘аҳли қалам’ баъди ‘аҳли сайф’ вучуд дошт, ки дигар дар мавқеи тасмимگیرӣ ва қудрат набуд.

Бо вучуди дар қудрат набудан Тоҷикон тавонистанд одамияти олишон ва технологияҳои хуби инсонсозиро инкишоф додан, ки қонун ва ҳисси ҳаққу ҳуқуқ яке аз бунёдҳои он буд. Он чи дар Юнони қадим Афлотун орзу мекард, ки мактаб ва маорифро болотар аз қонуни навишта меҳисобид дар фарҳанги Тоҷикон зинда буд, ки мардум дар тарбият ва маорифи Исломӣ худ ба қонунҳои навишта табдил меёфтанд. Воқеан инсонҳои тарбият ёфта буданд, ки бунёди шахсияти онҳо болои номус (қонун) меистод. Маслан Имом Абуҳанифа, ки ба хотири номус (қонун) ва заифии инсон дар баробари қонун оқибат аз дасти золимон заҳр нӯшид ва ё дар бораи Ҳассани Сабҳо

ҳатто душманонаш менавиштанд, ки шахсияти ин мард болои номус (қонун) бунёд ёфтааст, чун ба хотири наздиктарин паёвандонаш ҳудудҳои муаян кардаи қонунро наметавонист таъовуз кунад. Воқеан чунин мардон метавонишанд инсон, ҷомеа ва давлат бунёд кардан. Бунёди технологияи худӣ- ҳақиқат- қудрат ва фазосозӣ дар ин минтақа Қуръон ва суннати пайғомбар (с) буд. Чун Қуръон ва суннати пайғомбар (с) қонуни асосии зиндагии мардуми гаштанд ва барномаҳои аслии ҳудуди, шинохти ҳақ, ҳақиқат, нуфуз ва қудрати мардум дар ин сарчашмаҳо реша доштанд. Дар ҳама мактабҳои фикрии Исломи ин технологияи шинохт ва тарбияи нафс (худӣ) инкишоф ёфта буд ва таҳқиқот болои ҳаёт ва эҷобиёти дилхоҳ мутаффакири Тоҷик аз Рӯдакӣ то имрӯз аз ин роҳҳои худсозӣ дарак медиҳад. Гузашта аз ин арзишҳои бунёдии Қуръон, ки асли қонун ва ҳуқуқи Исломи буд, дар ҳастии хоссу омм чунон ҷой гирифта буд, ки ба табиати фарҳангии ин мардум табдил ёфта буд. Инро бояд гуфт, ки воқеан фазои ба қонун така кунанда ва мардсоз метавонист ин мардумро дар сатҳи баёналхалқӣ ба яке аз бозингарони асли, муаян кунандаи низоми ҷаҳони табдил додан, агар ин фазо ва ҳаракати дар давраи таффақури номусӣ ба вуҷуд омада аз тарафи сулолаҳои дашти қипчоқ шикаст намеёфт ва қонун бо шахсиятҳои пуч иваз намешуд. Дар ҳар даври замон чун ҳақиқат (идеология, дониш) ва қонун поёнтар аз ҳокимон истоданд бунёди давлатҳо хароб мешавад. Агар дирӯз шариат ва ҳақиқати ин мардум бозичаи дасти мардуми тарбият номида ва баднафс гардид ва ба руқуд ва бардағӣ расонд, имрӯз ҳам набудани ҳуқумронии қонун ва шинохтани мақоми уллуми иҷтимоӣ боиси давом ёбии бӯҳрон мегардад.

Аслан ин таҷрибаи ҷаҳони ва инсонист қонуни (номуси) мамлакатро болотар аз ҳар чи ва ҳар ки набошад доништан ва муқаддас шумурдан. Метавон аз Суқрот ёд кард, ки ба хотири қонунҳои мамлакат нагурехт ва коси заҳро нушид, ё Сталин, ки фарзандашро бо афсари олирутбаи олмони иваз накард ва ин гуна мисолҳо зиёданд. Ва мисоли дигар, ки бевосита ба ин масъала дахл дорад ин масъалаи қасамёдкунии вакилони Тоҷик аст, ки акнун дар Тоҷикистон ба ҳукми анъана бедарояд. Аслан вакили Маҷлиси Олии Тоҷикистон будан худ намои қонун, дониш, инсоният ва фарҳангӣ будан аст ва чиро боз қасам? Пеш аз ҳама, агар фаросати одӣ бошад бояд донанд, ки ин ин маросим, яъне қасамёдкунии вакили мардуми худ таҳқири вакил будан аст ва ҳама арзишҳои ки вакилро вакил мекунанд зери суол бурдан аст. Мо ки дар бораи мардуми одии кӯча ҳарф намезанем, ки шояд мардуме роҳ норафта дошта бошанд, вале на вакили мардум. Дигар ин ки ин маросим худ як шакли пурқувваттар кардани вакили фасодзада аст. Яъне як воситаи дигари 'машруъият' бахшидан ба фасод ва фасодро паси арзишҳои олий ва маъниҳои баланд пинҳон кардан аст. Аввалин чизе ки Имоми Аъзам аз қозигӣ даст кашид ин дарки фасодзада будани шахсиятҳо буд, ки ба хотири ҳаввои нафс ҳар чиз хурдан ва ба хусус ба қасам хурдан таёранд. ... Қиссае аҷиб, "гурро баъди 25 сол қасам доданд, ки гусфанд нахурад, ки фишори хун дорад."

...

Воқеияти бӯҳрони мардум ва вазъи бади қонун ва иҷроиши он ва ин ки фасод ба ситема табдил ёфта аз **сатҳи дониш ва таҷрибаи вакилони маҷлиси олии Тоҷикистон** дарак медиҳад. Воқеан, бе ихтиёр саволе ба миён меояд, ки **ҳукумати мамлакат** чи хел вучуди чунин маҷлиси фикрнакунанда ва фасодзادаро таҳаммул мекарда бошанд? Ё ҳар ду, ҳам ҳукумат ва ҳам маҷлис, як табиат доранд ва якдигарро таҳаммул мекунанд. Аслан ин ду ниҳод бояд дар муҳолифати созанда, дар муносибати таҳлили- танқидӣ ва сиёсии амалҳои якдигар бошанд, ки боиси рушди ҷомеа ва давлат мегардад. ... Вале ин падида барои мардуми огоҳ кашидани бори, ба гуфти Мавлоно, “таҳаммули маҳол” аст. Мавлоно мегӯяд, “Дар олами Худо ҳеҷ чиз саъбтар аз таҳаммули муҳол нест. Масалан, ту як китобе хонда бошию тасҳеҳу дуруст ва муъраб карда, яке паҳлуи ту нишастаасту он китобро қач мехонад. Ҳеҷ тавони таҳаммул кардан? Мумкин нест. Ва агар нахонда бошӣ, тӯро тафовут накунад. Агар хоҳӣ, қач хонад ва агар рост, чун ту қачро аз рост тамйиз накардаӣ. Пас, таҳаммули муҳол муҷоҳидаи азим аст.” Вакил бояд инсонии фарҳангӣ ва роҳ рафта бошад. Аслан вакилӣ ин мавқеае барои гирифтани мансаб ва “ёфтани зиндагии худ” нест.

Ҷомеае, ки донишбунёд нест академикаш фасодзада аст ва ‘авлиёаш’ ба ҳамин ҷурм ба зиндон меравад. Ин буд, ки аз Арасту то Ибни Сино ва аз ӯ то Делюзу Деррида масъалаи нафс ва сиёсат, номус ва сиёсат ва инсон ҳамчун ‘ҳайвони сиёсӣ’ масъалаи меҳварии фалсафа буд. Буздилий, зулм, хабосат, ҳайвоният ё беақлий, ба гуфти Делюз (Deleuze), фақат масъалаи қудрати баданӣ ё хислатҳои инсонӣ ва ҷомеа нест, балки ин масъалаи ҳолат ва таркибҳои фикр аст. Инҳо хислатҳои ҳастанд, ки дар зиндагии шахси алоҳида шояд он қадар мушкили эҷод накунад, вале дар вучуди шахсиятҳои сатҳи сиёсат ва давлатдории миллӣ ба мушкилоти ҷиддии ҷомеа ва мардум табдил ёфтаниш мумкин аст. Ин мушкилотест, ки дар фарҳанги Ислонӣ, ба хусус дар сиёсат, мушкилоти бунёдӣ ба ҳисоб мерафт. 3- ин рӯ шинохти нафс ва барномаи Қуръонии тарбияи нафс дар ҳама мактабҳои фикрии Ислонӣ бунёди тарбияи шахсиятҳо буд ва инчунин дар сиёсат ҳам сиёсати динӣ калидӣ ҳисоб меёфт. Масалан, Ибни Халдун дар **Муққадима** - и худ байни се намуди сиёсат; мулки табиӣ (он чи ба ғаризаҳои табиӣ така мекунанд), сиёсати ақлий ва сиёсати динӣ, сиёсати диниро асли ҳамагуна сиёсатҳои меҳисобад, ки болои қонуни (номуси) иллоҳӣ бунёд ёфтааст. Шинохт ва тарбияи нафс раванди огоҳӣ ва тағирёбии биологи - физиологӣ ва равонии инсонро дар бар мегирифт ва бо таркиби шинохт (cognition) ва забонии онҳо саҳт пайваста буд. Ин аст, ки масъалаи халлоқияти (эҷодкории) ва озодии инсон ҳам ба ҳамин раванд алоқаманд аст. **Бешак**, шинохти назарияи “нафс” дар фарҳангӣ мо имрӯз яке аз масъалаҳои калидии фалсафа ҳаст, чиро ки ‘нафси бетарбият’ имрӯз на танҳо ба халлоқият ва озодии фардҳо балки ба истиқлоли давлати Тоҷикистон таҳдид мекунанд. Ва худ таҳқиқ ва таҳлили фаъолияти таърихии вакилон ва амалдорони Тоҷик ин масъаларо равшан метавонад кардан. Ин масъалаест, дар гуфтугӯи байни Фуко (Foucault) ва Чомски (Chomsky) дар мавзӯи “Табиати инсон: Адолат дар баробари қудрат” хуб матраҳ шудааст. Имрӯз дар ин бӯҳрони давомдори Тоҷикистон, ки мардум ба он одат кардаанд шартӣ аввали

тарбияти шахсиятҳо ин ҳукумронии қонун (номус) аст, на қасам хӯрдани амалдорон ва вакилҳо. ...

Номус ва решаҳои Тоҷикии он

Воқеан, мардуме ки дар давраи Сомониён тавонистанд соҳиби ‘тафаккури номусӣ’ шудан ва бо ташкили давлати мустақил ҳастӣ ва будани худро исбот карданд метавонанд гуфт, ки ин маънӣ, яъне ҳукумронии қонун, низоми дуруст, соҳиби қаламрав будан ва солорӣ ба онҳо бегона нест. Ва ин маънӣ то он ки ин калима, яъне калимаи номус, дар қаламрави Хуросон ва Моваруннаҳр паҳн гардид аз қадим боз дар ин қаламрав вучуд дошт. Ин шояд кори забоншиносон бошад, вале фикри ман бар ин аст, ки калимаи Юнонии “немеин” (nemein), ки назарияи имрӯзаи Ҷарбӣ “**номос**” (nomos) ва инчунин “номус”, ки мо имрӯз истифода мекунем, аз он баромадаанд, дар калимаи “ном” ё дар маънии ин мафҳуми Тоҷики реша дорад. Дар даврае, ки гузаштагони Тоҷик ҷомеаи дар ин қаламрав аз рӯи қонунҳои Авесто ташкил карда буданд оиларо “**нмана**” мегуфтанд, ки “**немеин**” - и Юнонӣ ҳам ба он наздики дорад. Ва ҳар ду калима ҳам маънии наздик доранд, балки калимаи Авестоии “**нмана**”, яъне оила, равшантар ва шаклгирифтаатар аст (Б. Ғафуров, Тоҷикон). Агар калимаи Юнонӣ дар ибтидо маънии ‘тақсим шудан’, соҳиби замини (моликияти) алоҳида буданро дошт, ки баъдтар арзишҳо ва инчунин қонунҳо (nomos) аз он баромадаанд, дар Тоҷикони қадим ин маънӣ ҳамчун оила, заминдорӣ ва ҳамсоядорӣ ва ғайраро дар бар мегирифт. “Ном” ва “ҷой” (замин) ва “номҷӯй”, чунон ки дар аввалин сатрҳои Шоҳнома - и Ҷақим Фирдавсӣ ёд мешаванд маъниҳои калидии ин фарҳанг будаанд, ки ‘номус’ **бешак** дар ин маъниҳо реша дорад. Бо Шмитт мувофиқ ҳастам, ки ба гуфти ӯ, калимаи номус дар таърихи сеҳазорсолаи худ чандин тағиротҳоро аз сар гузаронидааст то ин ки ба шакли имрӯза то ба мо расидааст. Ва Шмитт ҳам дар китоби худ номусро ба калимаи немисии *namt* – ‘ном’ ҳамреша мебарорад. Ин гуфтугӯ ба таҳқиқи мустақил дар омузиши муқоисавии фарҳангҳо ниёз дорад, вале ин ки маъниҳо ҳанӯз ҳам дар воқеияти равонӣ ва фарҳангии мардуми мо вучуд доранд, нишонаи саҳми ин мардум дар ташаккули маъниҳои созандаи инсониятанд. Ҳанӯз дар замони аз ҳолати кӯчигарӣ ба муқимӣ гузаштан, дар замони арзишҳои Авастой, ки ин мардум калимаи “озод” ва “озода”-ро истифода мекарданд, ки ин далели будани технологияи **худӣ - ҳақиқат - қудрат ва фазосозӣ** дар вучуди гузаштагони Тоҷикон аст. ...Чи гунае, ки дар боло қайд кардем номус дар давраи ташаккули ‘тафаккури номусӣ’ дар аҳди Сомониён ба воситаи ду сарчашма ба фарҳанги мо дохил шудааст. Аввал, ба воситаи сарчашмаҳои масеҳӣ ба гуфтугӯи мусалмонон дохил шуд, ки нузули Қуръонро ба пайғомбари акрам (с), чунон ки Ибни Ҳишом нақл мекунад, касоне ки огоҳ буданд, мисли Варақа ибни Навфал, ҳамчун “*вуруди номуси бузургтарин (ан - номус ал- акбар)*” ба пайғомбар (с) медонистанд. Ва ин калимаро масеҳиён ҳам аз Юнониҳо гирифтаанд ва маъниаш ‘қонун’ аст. Дигар ин ки мусулмонон, аз ҷумла Тоҷикон, маънии нави номусро ҳамчун қонун, ҳокимият ва тилло, бевосита аз забони Юнонӣ ба воситаи осори Афлотун, Арасту ва дигар муаллифони Юнон шинохтаанд. Ин ҳама гуфтугӯҳои илмӣ, фалсафи - динӣ ва

ирфонӣ дар аҳди Сомониён барои ташаккули тафаккури номусӣ ва инчунин ба шаклгирии давлати мустақил оварда расонд. **Ҳастии сиёсии** Сомониён боиси шаклгирии рӯшангароии (enlightenment) воқеӣ дар минтақа гардид, ки ҷавҳари онро ҳамин ҳисси қонун ва ҳақшиносии мардуми муқимии ин қаламрав, яъне гузаштагони Тоҷикон ташкил меод. Бубинед, мардуме ки аз қадим боз ҷавҳари инсонии онҳоро халлоқият (creativity) ва озодӣ ташкил медиҳад, тавонистанд бо дарёфти шароити мусоид, худро ва фарҳанги худро ба инсоният муаррифи кардан. Тавонистанд исбот кардан, ки фарҳангсолоранд ва чун ҳастии сиёсии худро аз даст доданд ва сулолаҳои муғулии минтақа роҳи халлоқият ва озодиро бастанд, баъди садсолаҳо аз онҳо “қул”, “ғулум” ва имрӯз “ҷумшуд” сохтаанд. ...

Тақдири қишри номусӣ

Шахсан бар ин фикрам, ки тохтутозҳо ва мустақкам шудани сулолаҳои турки - муғулӣ **боиси заифшавии ҳақиқати (дониш, идеология) давр, ҷудоии нуфуз аз қудрат, дастболо шудани қувва (шахс) болои қонун, суғ шудани тафаккури номусии мардум гардид, ки ин ҳама пеши роҳи халлоқият ва озодии мардумро гирифт.** Ҳанӯз то омадани муғулҳо сулолаҳои туркии ҳоким дар ин минтақа, дар давраи сулолаи Салҷуқиҳо ва пеш аз онҳо ҳам дар зери пардаи мазҳаб тавонистанд дар муқобили ҳар гуна ҳаракати ақлгарой, ки дар ин минтақа вуҷуд дошт мубориза кунанд. Ба хусус дар нимаи дуюми асри 11, дар давраи сегонаи Туғрулбек - Низоммулмулк – Ғаззолӣ ин кор ба авҷи баланди бозиҳои сиёсӣ ва идеологии худ расид. Даврае буд, ки султонҳои салҷуқӣ бо халифаҳои аббосӣ дар муҳолифат буданд, халифаҳо мехостанд қудрати аз даст додаашонро барқарор кардан ва султонҳо мехостанд соҳиби нуфуз бошанд, ки бе доштани нуфуз қудрати онҳо машруъият надошт. Бо ҳар роҳе султонҳо кӯшиши ба даст овардани ин машруъиятро доштанд ва дар ин роҳ аз як тараф бо халифаҳои аббосӣ кӯшиши барқарор кардани риштаҳои хешу табориро мекарданд ва аз сӯи дигар аз дониши Ғаззолӣ истифода менамуданд. Ин як нуқтаи заиф шудани фазоест, ки дар он ҳақиқати исломӣ ҳукумрон буд, ки мардум таҷрибаи шинохти онро доштанд ва нуфуз, қудрат ва қонун (номус) –и онҳо дар ин ҳақиқат реша дошт. Дар ҳамин давра ҷудоии байни қудрат ва нуфуз равшан дида мешавад, ки баъди муғулҳо акнун ин кор пурқувваттар шуд ва акнун сулолаҳои турки - муғулии минтақа барои машруъият пайдо кардани қудрати худ ба донишмандони ва сӯфиёни давр муроҷиат мекарданд. Масъалаи машруъият бахшидан ба сулолаҳои гуногуни турки - муғулӣ ба як бозии сиёсӣ табдил ёфта буд. Мисле, ки худкомаҳои давр барои машруъият бахшидан ба сиёсатҳои худ дар бораи демократия, парламентаризм ва дигар арзишҳои Ғарбӣ ҳарф мезананд вале воқеан таҷрибаи шинохт ва истифодаи ин маъниҳоро надоранд ва гузашта аз ин касоне, ки худро соҳиби ин арзишҳо медонанд, кайҳо боз ба ин арзишҳо ва ормонҳо хиёнат кардаанд. Яъне асли мушкили ин аст, ки касе дар бораи ин ё он ҳақиқат ё арзишҳо лоф мезанад, бояд худ роҳи шинохти онро таҷриба карда бошад, ки воқеан онҳое фазосозӣ кардан метавонанд, ки роҳи огоҳӣ ва шинохтро рафтаанд. Фарқ надорад, дар давраи Низоммулмулк ва ё дар давраи Қаҳҳор Расулзода, барои сохтани

инсон, ҷомеа ва давлат, аввал зарур аст, ки ҳукумронии қонун (номус) бошад, низоми солими сиёсӣ бошад, бунёди шинохти (cognitive foundation) ҷомеа мустаҳкам бошад, ки ин ҳар се ба мардум шароит ва имкони сохтани ҳаёти худашонро метавонанд додан. Албатта ҷои муқоиса кардани Низомулмулк бо сарвазирҳои имрӯзаи Тоҷик нест, чиро ки дар он рӯзгор империяи Салҷуқиҳо дар сатҳи байналхалқӣ ниғаҳдорандаи қонуни (номуси) мусалмонон шинохта мешуд ва инчунин Низомулмулк бо барқарор кардани низом дар ин империя ин лақабро сазовор шуда буд. Дигар ин ки аз сарҳади инсоф набояд гузашт ва чун дар бораи таърих ҳарф мезанем падида ва рӯйдодҳоро набояд барои манфиат ва хоҳишҳои худ коҳиш дод. Масалан дар масъалаи иштироки Ғаззоли дар бозиҳои ҳақиқати - сиёсии давр. Барои шинохти ҳақиқати имрӯз уллуми иҷтимоиро пурқувват ва ба онҳо машруъият бояд бахшид, ки он метавонад мавқеаи қишри номусии ҷомеаро мустаҳкам кардан. Ин ҳамон қиссаест, ки дирӯз буд. ...Масъалаи муносибати қудрат ва нуфуз дар таърих ва фарҳанги ин минтақа худ ба таҳқиқоти амиқ ва мустақил ниёз дорад, вале он чи барои мо зарур аст ин донишгари ин далел аст, ки тохтутозҳои зиёд ва бесару сомониҳои сиёсӣ дар давраи сулолаҳои туркӣ, боиси заиф шудани воқеияти ҳуқуқии мардум, аз байн рафтани ақлонӣ ва суғур шудани халлоқияти иҷтимоӣ ва озодии шахсӣ ва иҷтимоии мардум гардид. ...

Аслан баъди шикасти Сомониён, ҳамин фазое ки дар боло тавсиф кардем, яъне **заифшавии ҳақиқати (дониш, идеология) давр, ҷудоии нуфуз аз қудрат, дастболо шудани қувва (шахс) болои қонун, суғур шудани тафаккури номусии мардум** боиси ба қишри сеюми ҷомеа табдил ёфтани Тоҷикон дар минтақа ва берун аз он гардид. Албатта ин баҳои умумии таърихист, ки дар сатҳи фарҳанг ва ҷомеа корҳои созандагиро мекарданд, вале маълум аст ки қисмати камбағал ва таҳқиқшудаи ҷомеа ҳам аз Тоҷикон пур будааст. Ба ғайр аз осори зиёди аврупоиён ки дар ду садсолаи охир ба Осиёи Марказӣ сафар кардаанд ва осори устодон Муҳаммадҷон Шақури Бухорӣ, Раҳим Масов ва дигарон дар Тоҷикистон, имрӯз таҳқиқотҳои наватарин ба забонҳои хориҷӣ оиди масъалаи муҳочирати мардум дар ин рӯзгори тохтутозҳои қабилаҳои турки – муғули вучуддоранд, ки аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар Ирон, Хуросон ва Мовароуннаҳр ва инчунин то Ҳинду Чин, Тоҷикон мардуме буданд, ки дар иморат (давлатсозӣ), тиҷорату ҳисобу китоби идоравӣ, маориф ва маълумот ва илму дониш нақши асосӣ мебозиданд. Тоҷик чун баъди Сомониён дигар аз сиёсат дур шуда буд дар дарборҳои туркӣ ба “арбоби қалам” табдил ёфта буд дигар “арбоби сайф”, ки аслан аз қабилаҳои турки муғули буданд, танҳо забонаш ва осорашро барои пеш бурдани корҳои давлатдори истифода мекарданд. Хусусан баъди ҳуҷуми муғулҳо Тоҷикон аз ватани худ овора шуданд вале баъдтар дар сулолаҳои туркии Ирон ва Осиёи Марказӣ, чи хел ки муҳақиқи таърихи минтақа Санҷай Субрахманям (Subrahmanyam 1992) дар мавриди мавқеи Тоҷикон дар дарбори Сафавӣ қайд мекунад, давлатдорони туркнажод худ кӯшиш мекарданд аз “унсури Тоҷикӣ” халос шаванд. Воқеан мақолаи Субрахманям, беҳтарин таҳқиқот аст, ки қулли адабиёти то солҳои 90 –уми ба забонҳои ғарбӣ навишта шударо пайгири мекунад ва барои таҳлилгарони ҷавони мо метавонад

як роҳнамои хубе бошад. Дуруст аст, ки дар сулолаҳои туркии Осиёи Марказӣ, Султонҳои Турк, Давлати Сафавӣҳо ва инчунин Империяи Моғулҳои Ҳинд аз осори Тоҷикон ба мисли насиҳатномаҳо, ахлоқномаҳо ва бевосита китобҳои дар сиёсат навиштаи онҳо истифода мекарданд, вале ба ҳаммаи ин нигоҳ накарда дар давлатдори ба ҳаллоқияти инсон, озодии ӯ ва ташкилии муносибатҳои иҷтимоии мардум, ки дар осори Форобӣ, Ибни Сино ва дигарон ёд шуда буд, дигар диққат дода намешуд. Ва ин пеш аз ҳама заиф шудани мақоми қонун (шариат, номус) буд, ки ҳукуматдорони турки - муғулӣ, ба хусус Темурӣҳо, ба меъёрҳои авлодии муғулии худ ки дар Тураи Чингизӣ ё Ёсои Чингизӣ бештар содиқ буданд ва ба шариати Исломи он қадар тавачҷуҳ надоштанд. Ин буд, ки фикри фалсафии сиёсӣ ва инчунин тафсири зарурии дар фикри Исломи ҷои худро ба осори сӯфиёна иваз мекард. Имрӯз сарчашмаҳои зарурӣ ва роҳҳои шинохти навтарин имкони онро медиҳанд, ки ба тақдири таърихии ин қавм ки садсолаҳо боз баъди гум кардани ҳастии сиёсии худ ба “арбоби қалам” табдил ёфт ва аз сиёсату давлатдорӣ, аз таърих ва инчунин аз муҳити фарҳангии сохтааш танг карда баровардаанд баҳои дурусти таърихӣ диҳем. Ҷавоб ба ин масъала аслан дар забони ин мардум ва инчунин дар технологияи худӣ – ҳақиқат - қудрат ва фазосозии онҳост, ки дар лаҳзаҳои дурахшони таърихии Тоҷикон аз будани худ дарак меод. Агар аз як тараф номус ин воқеиятест, ки ғоиб вале амал кунанда ки вучуди он ва ҳастии онро дар лаҳзаҳои **зарурии** ҳаёт метавон ҳисс кардан, дидан ва шунидан, аз тарафи дигар, номус худ як арзишест ки аз вучуди будани технологияи худӣ –ҳақиқат- қудрат ва фазосозӣ ё ҷаҳонсозӣ дарак медиҳад. Инчунин, таҳлил ва шинохти ин технология дар бораи ҳастии номус, сатҳи номус ва будани номус имкон медиҳад....

Таноқузи (парадокси) истиқлол ва тақдири қишри номусӣ

Чи гунае, ки дар боло зикр кардем Тоҷикон баъди аз байн рафтани хонадони Сомониён дигар дар мавқеи тасмимгирӣ ва қудрат набуданд, вале аз ин ки аҳолии шаҳришин буданд ва инчунин фарҳанг ва забони ягонаи Тоҷикӣ, ки дар аҳди Сомониён ташаккул ёфта буд, ба онҳо имкон дод ки қишри номусии ин минтақа бошанд. Забони навшақлгирифтаи ягона, ки Тоҷикӣ ё Дарӣ ва ё Порсиаш мехонанд дар ҳамин давра тавонист ба забони ягона табдил ёфтанд, ки чунин таҳаввулотро дар забон дигар қавму халқҳо дертар аз сар гузаронидаанд. Масалан дар Фаронса дар асри XVIII, дар давраи инқилоби Фаронса ва баъди он забони ягона фаронсавӣ ё **лаҳҷаи инқилобии Порис** тавонист аз болои лаҳҷаҳои музофотӣ ғалаба кунад ва забони ягона ба вучуд биёяд, ки ин аз як тараф ба фикри Боурдиё (Bourdieu) ташаккулёбии қудрати рамзӣ ва ташаккулёбии таркибҳои равонии мардум буд. Забони Тоҷикӣ, **ки дар давраи Сомониён ва сулолаҳои Тоҷикии пеш аз Сомониён, дар** якҷояги бо ташаккулёбии давлат шакл гирифта буд забони қудрат, нуфуз ва сиёсат буд. Ин қудратро дар воқеияти забонии ин давр хуб ҳис кардан мумкин аст. Масалан дар ашъори Рӯдакӣ, ки ҳанӯз дар ҳамон давр байни мардум паҳн шуда буданд, бузурги ва ғановати ин ҷаҳони рамзиро дидан мумкин аст. Масалан, муаллифи **Асрор ул Тавҳид** менависад, ки шайх Абусаид Абулхайр дӯст меод ин шеърҳоро тақрор кардан. Аҷиб рӯйдод аст, ки дар

замони Рӯдакӣ забони аҳли Бухоро ё забони дарбор дар ҳама қаламрав паҳншуд ва забони ягонаи давлати Сомониён гардид ва то имрӯз забонест пуё ва равшан, вале имрӯз шоҳидем ки чи тавр лаҳҷаҳои музофотӣ доранд аз болои забони фарҳангии Тоҷикӣ ғалаба карда истодаанд. Дигар ин ки ин забони фарҳангии имрӯз ҳам шикаста аст, чиро ки аз воқеият дур ва бо раванди созандаи инсонӣ ҷомеаи Тоҷикистон якҷо нест. Чун ин раванд ҳанӯз оғоз нашудааст. Бале, ҳар истиқлол забони худро дорад. Дар бораи забон дар поён суҳбат хоҳем кард, вале ҳоло ҳаминро гуфтан мумкин, ки аслан ташаккули забони пухтаву рехтаи ҳар як халқ худ қисмате аз раванди ташаккули фикри мустақил, тафаккури номусӣ, сиёсати созанда ва давлатдории он халқ аст.

Масъалаи воқеияти забони давраи Сомониён мавзӯи баҳси мустақил аст ва ин ҷо ҳадафи баҳси мо ин аст, ки Тоҷикон баъди шикасти Сомониён ҳамчун қишри номусӣ ё қишри миёна дар ин минтақа чи ҳол доштанд. Бешак ин мавзӯро метавон болои сарчашмаҳои зиёди таърихӣ ва адабиёту таҳқиқотҳои навин дар соҳаҳои гуногун пайгири кард, ки ин кори мустақилест ва онро пажӯҳишгарони мо анҷом хоҳанд дод, вале дар ин гуфтугӯ дар мавриди тақдири Тоҷикон ҳамчун қишри номусӣ шахсан мехоҳам ба он технологияи худӣ - ҳақиқат - қудрат ва фазо (ҷаҳон) сози Тоҷикон диққат додан, ки барои шинохти назарияи номус, ки барои **решашиносии (генеологияи)** сиёсати имрӯзаи Тоҷикон калидист. Ва пеш аз он ки дар бораи ин технология ҳарф бизанем ду нуктаро **ба таври мухтасар мехоҳам** баён кардан, ки ин ду нукта ба фикри ман дар таърихи дирӯз ва инчунин имрӯзи мо нақши муассир доштанд ва доранд. Ҷавҳари ин нуктаҳо ро шинохти маънии 'истиқлол' ва инчунин шинохти моҳият ва амалӣ 'забон' дар таърихи сиёсӣ ва фарҳангии Тоҷикон ташкил медиҳанд. Ин ки мардум дар бораи Самарқанд ва Бухоро ҳамчун рамзи истиқлол ва фарҳанги ин мардум ҳарф мезананд ва ё дар бори ин ки забони Тоҷикӣ барои ин қавм дар қаринаи (контексти) давлатҳои турки - муғулии ин минтақа мақома ва мавқеа дода буд дуруст аст, вале фикр мекунам аз асли масъала огоҳ бояд буд. Дигар ин ки ҳастанд мардуме, ки сулолаҳои дар ин минтақа ҳукумронро ҳамчун сулолаҳои Тоҷикӣ муаррифӣ мекунанд, чиро ки забони давлатдории онҳо Тоҷикӣ буд. Масъалаест, саҳт баҳсбарангез. Бале, Тоҷикон қишри номусии ин давлатҳо ташкил медоданд, вале дар мавқеи тасмимгиранда ва қудрат набуданд, з - ин рӯ халлоқият ва озодӣ ки дар вучуд доштанд ончунон, ки бояст кор накард ва натавонистанд ҷаҳоне солим барои худ ва барои дигарон ташкил кардан. Дар ин гуфтугӯ шинохти маънии **истиқлол** ва инчунин **ҳолати забон** дар давраи ҳукумронии ғайр, ки **ба вазъи истиқлоли субъектҳои** ба ин забон ҳарф зананда ва эҷодкунанда пайвастагӣ дорад, метавонад вазъи аслии ин қишри номусиро дар давраи тохтутозҳои қавмҳои турки - муғулӣ, дар давраи истеъмори ва манқуртизаастсия Шӯравӣ равшантар кардан. ...

Ба фикрам, имруз яке аз баҳсҳои, ки байни файласуфон ва сиёсатшиносони имрӯз сар задааст ин масъалаи шинохти истиқлол (sovereignty), мушкили истиқлол ва муносибати истиқлол ва ё соҳибистиқлол ба ҳаёти инсонҳост. Баҳсест, ки аз давраи Афлотун ва Арасту то мутафаккирони Ислонӣ ва аз онҳо то имрӯз байни мутафаккирони ғарб

давом дорад. Ба хусус дар ҳамин давраи ташаккулёбии низоми нави ҷаҳонӣ дар осори Агамбен ин масъала ба як баҳси меҳварӣ табдил ёфта, ки муносибати сиёсатмардон ва қудратмандони имрузро нисбат ба ҳаёти лучи (bare life, Agamben) мардум зери суол мебарад. Ва ин мушкилест, ки ҳамеша дар давоми таърих мардумро рӯ ба рӯ буда, ки онҳое ки ба қудрат мерасанд бо қонун ва истиқлоли мардум чи мекунад. Ин мушкилест, ки ба хусус дар осори Шмитт таҳлил шуда буд ва Агамбен ва дигар муалифон ба ӯ така мекунад. Чи гунае, ки Шмитт муаян мекунад, “истиқлол он кас дорад, ки дар ҳолати фавқулодда тасмим мегирад.” (Schmitt 1985: 5) ва инчунин мушкили истиқлолро дар ҳамин китоби *Теологияи сиёсӣ* (Political Theology) – худ дар муносибати шахсиятҳои ба қудрат расида ба қонун мебинад. Яъне дар давлат ё қонун соҳибистиқлол мешавад ва ё шахсҳо бо ҳар роҳ худро болотар аз қонун мегиранд ва ҳукми тақдири одамон аз зиндони шудан то ба кушта шудан **дар дасти** онҳо мемонад. Ин ба гуфти Агамбен **таноқузи (парадокс) истиқлол** аст, ки касони ба истиқлол расида метавонанд дар як вақт даруни қонун ва берун аз қонун будан. Хавфи ин ҳолат дар ин аст, ки шахсҳои дар қудрат буда метавонанд аз ҳудудҳои муаян кардаи қонун таҷовуз кардан ва фазои номусии мамлакатро барҳам задан. Шояд ҳолатҳои фавқуллода дар давлат ба вуҷуд биёяд, ки дар ин ҳолат воқеан дасту иродаи як роҳбар зарур аст, ки вобаста ба шароити мавҷуда, ки шояд дар қонуни мамлакат дарҷ нашудааст амал кунад. Ва ин ҳам имкон дорад, ки давлатдорон худ ҳолати фавқуллодаро нигоҳ медоранд ва ё ташкил медиҳанд то худро дар мавқеи қудрат нигоҳ доранд ва дар назари мардум ‘сиёсати машруъ’ дошта бошанд.

Ин ҳолатест, ки ба андешаи ман қишри номусии ин минтақа, ки аслан Тоҷикон буданд, дар давоми ҳукумронии сулолаҳои турки - муғулий рӯ ба рӯ буд. Гуфтаи **Валтер Бенҷамин** (Walter Benjamin) дар тезисҳои кӯтоҳаш *Дар бори назарияи таърих* (On the Concept of History, 1940), дар бораи ин, ки “Суннати мардуми мазлум меомӯзад, ки “ҳолати фавқуллода”, ки дар он мо зиндаги дорем, ин ҳолати махсус нест балки қоида (қонун) аст”, воқеан ба ҳолати Тоҷикон, ки қишри номусиашон меномем, мувофиқ аст. Яъне, ба ҷуз ин ки мардуми фарҳанги набуданд ва ба сиёсати созанда наметавонистанд машғул будан, ин сулолаҳо ва хонадонҳои турки - муғулий, аз як сӯ, бо тохтутозҳои худ болои мардуми таҳҷой ва аз сӯи дигар бо ҷангҳои байниқадигарии худ ҳолати фавқуллодаро дар ин минтақа нигоҳ медоштанд. Ин ҳолате буд, ки **мардум** хуб дарк карда буданд ва ҳанӯз **Мавлоно** дар *Фиҳи мо Фиҳ* қайд карда буд, ки, “Бо подшоҳон нишастан аз ин рӯй хатар нест, ки сар биравад, ки саре аст рафтани – ҷӣ имрӯз ва ҷӣ фардо. Аммо аз ин рӯй хатар аст, ки эшон чун дароянд ва нафсҳои эшон қувват гирифтаасту аждаҳо шуда, ин кас, ки ба эшон сӯхбат кард, лобуд бошад, ки бар вифқи эшон суҳан гӯяд ва ройҳои бади эшонро аз рӯи дил ниохдоште қабул кунад ва натавонад муҳолифи он гуфтан. Аз ин рӯ хатар аст, зеро динро зиён дорад. Чун тарафи эшонро маъмур дорӣ, тарафи дигар, ки асл аст, аз ту бегона шавад.” Ин аст ки дар ин қаламрав зиёд насиҳатномаву сиёсатномаҳо ва рисолаҳои ахлоқӣ навишта шудаанд, ки ҳокимонро аз адл ва ҳукумронии қонун боҳабар созанд. Масалан кӯшиши шайхҳои Нақшбандӣ дар раванди ҷойгузин кардани одату қоидаҳои муғулий бо шарияти исломӣ

калон аст. Оиди ин масъала дар солҳои охир таҳқиқоти зиёде дар хориҷ ба сомон расидааст ва ин масъала дар забони Тоҷикӣ дар партави назарияҳои 'номус', 'истиқлол', 'қишри номусӣ' ва ғайра ба таҳқиқоти мустақил ниёз дорад. ...

Дигар ин ки масъалаи **таноқузи истиқлол** хушунатро дар пай дошт, чиро ки касони дар қудрат буда чун ба қонун итоат намекарданд дар ин мавқеи соҳибистиқлоли ба гуфти Агамбен ҳолати табиӣ (ҳайвонии) инсонро нигоҳ дошта мешавад (Agamben 1998:35). Яъне дар ҳамин ҳолати қудрати мутлақ ва истиқлол ҳаст, ки ба фикри Мавлоно нафси подшоҳ аждаҳо мегардад ва ё ба гуфти Ҳобс 'одам барои одам гург' (*homo hominis lupus*) мешавад. **Ин гуфтугӯро агар Агамбен бо масъалаҳои динӣ бештар омезиш дода то ба пайдоиши Даҷҷол мерасонад, вале Фуко (Foucault) аслан масъалаи технологияи худиро, яъне тарбияи субъектро ва инчунин сиёсати давлатии субъектсозиро ҳалли масъала медонад.** Воқеан технологияи худии Фуко ба масъалаи тарбияи нафс, ки мутафаккирони Ислонӣ, ҳамчун пояи тарбияи инсон ва сиёсати дуруст, инкишоф додаанд ба ҳам наздиканд. Ва ҳар ду ба он равона шудаанд, ки гуфтаи Афлотун "қонун бояд инсонро идора кунанд на инсон қонунро." Тарафи дигари хушунат, ки боз ҳам дар **таноқузи истиқлол** реша дорад ин аст, ки соҳибистиқлол ё касоне, ки ба қудрат мерасанд берун аз қонун ба сиёсати берун кардани дигарон аз фазои қонунӣ, сиёсӣ ва инчунин аз ҳаёт даст мезананд. Ин сиёсатест, ки Фуко дар давраи нав аз он ҳамчун био - сиёсат (bio-politics) ва Агамбен ҳамчун раванди ба **ҳомо сакер (homo sacer)** табдил додани одамон ёд кардаанд. Ҳар ду муаллиф ин ду падидаҳо маҳсули сиёсатҳои давраи нав медонанд, вале метавон гуфт ки унсурҳои ин ҳар ду падида дар асрҳои пеш ва имрӯз дар қаринаҳои дигар ҳам вуҷуд доштанд. Ба хусус назарияи ҳомо - сакери Агамбен, ки маҳсули таноқузи истиқлол аст дар таърихи узашта ва имрӯзи қишри номусии Тоҷикистон хуб шинохтан мумкин аст. Аслан шинохти ин назарияҳо, ки дар қаринаи (контексти) фарҳанги сиёсии ғарбӣ ба вуҷуд омадаанд, дар қаринаи Осиёи Марказӣ ба як таҳқиқи муқоисавӣ ниёз доранд. Вале дар ин гуфтугӯ як чиз исбот шуда аст, ки сулолаҳои турки муғулӣ сиёсати берункунандаро (exclusion) пайгири мекарданд ва ин сиёсатест, ки мардуми ба наҷод, гурӯҳ, мазҳаб, авлод, маҳал ва идеологияи худ таълуқ надоштаро аз фазои давлатдорӣ, аз қаламрави давлат ва инчунин аз ҳаёт берун мекарданд.

Таърих худ гувоҳ аст, ки шоҳ, халифа, султон, амир, беку хонҳои Осиёи Марказӣ, ки соҳиби истиқлол дар ин минтақа буданд то кучо ба қонун итоат мекарданд ва фарҳанги сиёсии онҳо дар кадом сатҳ буд. Барои мисол маълумоте, ки сафири Руссияи Подшоҳӣ дар солҳои 1722 - 1725 дар Бухоро Флорио Бенвени (Florio Beneveni) дар мактубҳои худ дар бораи аҳволи ин қаламрав мидиҳад худ намунаи турктозиҳоест, ки дар ин минтақа дар авҷи мавҷи худ буд. Чи гунае, ки Бенвени қайд мекунад узбакҳо аз 32 қабила иборат буданд ки ҳамеша дар ҳоли ҷанг бо якдигар буданд. (Beneveni 1988:124). Ва дар ҳама ҷо ғоратгарӣ вуҷуд дошт ва роҳҳои савдой ба сӯи Ҳинд ва Ирон аз тарафи ғоратгарон идора карда мешуд (Beneveni 1988: 124). Ў менависад, ки "Самарқанд шаҳри бузург аст вале имрӯз қисми зиёд он холи аст ва шаҳрро Узбакҳо бо

тохтутозҳои худ хароб кардаанд” (Beneveni 1988: 124). Аз рӯи гуфти Бенвени барои аҳолии маҳалӣ мушкил аст дар чунин ҳарҷу марҷи (chaos) сиёсӣ таҳаммул кардан ва бештари онҳо мамлакатро тарк карда ба Ҳинд ё ба дигар мамлакатҳо рафтаанд ва доранд мераванд ва Тоҷикон ва Ҳиротиҳо (яъне аҳолии Ҳирот) ба таври доими аз худованд меҳоҳанд, ки онҳоро аз ҳалқаи тоқатфарсои Узбакҳо наҷот диҳад. Дар ҳамин даврае, ки Бенвени дар Бухоро будааст, ба гуфти ӯ, қариб чор ҳазор мардум ба Ҳинд ҳиҷрат кардаанд (Beneveni 1988:129). Ва чунин ҳолат, ки пеш аз будани Бенвени дар Бухоро ва баъд аз ӯ ҳам дар ин минтақа ҳукумрон буд боиси вазъи бади иҷтимоӣ сиёсӣ ва фарҳангӣ буд, ки дар осори Аҳмади Дониш, Садриддин Айни, Шакурии Бухороӣ ва дигарон тавсиф шудааст. ...

Маънии бе ҳаёт ва ё ҳаёти бе маънӣ

Масъалаи дигар, ки барои шинохти тақдири таърихии қишри номусии ин минтақа, яъне Тоҷикон, донистанаш зарур аст, ин масъалаи шинохти воқеии ҳолат ва мавқеи забони Тоҷикӣ дар ин минтақа аст. Забон худ баёнгари ҳолати соҳибзабон аст. Воқеан, соҳибзабон созандаи воқеияти худ аст ва ҷаҳони офаридаи ӯ дар воқеияти забонӣ ва ё ҷаҳони рамзҳои офаридааш гувоҳи он шуда метавонанд, ки дар сохтани зиндагии худ чи қадар фаъол аст. Чи гунае, ки дар **воқеияти забонии** Тоҷикон мебинем дар давраҳои ҳукумронии сулолаҳои турки - муғулии ин минтақа аслан бозори тафаккури ирфонӣ гарм буда ва забон, дар умум, воситаи тарҷумаи таҷрибаҳои ирфони - динӣ будааст на илми - фалсафӣ ва сиёси - иҷтимоӣ. Ҳарчанд, ки дар осори мутаффакирон ва шоирони ин минтақа баъди ҳуҷуми муғлуҳо то ҷое масъалаҳои ахлоқӣ ва насиҳатнома нависиҳо ҳанӯз ҳам пурқувват буд. Аслан забони шеър ва ирфонро ба мерос гирифтанд на забони қудрат ва сиёсатро. Ин ҳолат ишорат ба ин мекунад, ки **соҳибзабон дар мавқеи қудрат набуд ва нест**, ҳастии сиёсӣ надорад ва халлоқият ва озодӣ, ки пештар, масалан дар давраи Сомониён дошт дигар надорад. Забони сиёсии машруъ дар ҳамин давраи тафаккури номусӣ, болои фикри Иронӣ (Ориёӣ), Қуръонӣ ва Юнонӣ ва ғайра дар якҷоягӣ бо ташаккулёбии давлат пухтаву рехта шуд ва сулолаҳои пас аз Сомониён омада **дар ин минтақа ва минтақаҳои ҳамсоя** аз он истифода карданд. Яъне ба ҷаҳони рамзҳо, ки Тоҷикон ташаккул дода буданд ворид гаштанд. Вале чун аз таркиби дарунии забон, пуёи ва таҳаввулоти ҳуди забон огоҳ бошем хоҳем донист, ки забон ҳам метавонад истиқлол доштан ва инчунин дар зиндон мондан. Ба хусус дар таркиби забон аз низомҳои ба ҳам бофтаи Рамзӣ (Symbolic), Тахайюлӣ (Imaginary) ва Воқеӣ (Real), ки мутафаккир ва равоншинос Лакан муаян кардааст, огоҳ будан барои шинохти вазъи забон ва воқеияти забонии қишри номусӣ **сахт** муҳим аст. Бархурди қавмҳои турки - муғулӣ бо ҷаҳони рамзҳои Тоҷикӣ воқеан ба як таҳқиқоти мустақилӣ равони - фарҳангӣ ва сиёсӣ ниёз дорад, вале ин ҷо ҳаминро метавон гуфтан, ки ҳолати бади соҳибзабон, ки зери фишори қавмҳои ба қудрат расида буд, дар таркиби забон дигаргуниҳоро ба вуҷуд овард. Пеш аз ҳама як фикри Кассирер аст, ки соҳибзабон худ пайвандгари равандест, ки дар он шаклҳои ба таври рамзӣ таркибёфтаи ҳаёт ва фикр дар ҳоли ҳамкорианд. Яъне инсон худ маъниҳои шинохтаро вориди шабакаи рамзҳо

мекунад ва дар ин раванд вобаста ба ҳолати худ метавонад маъниҳоро дигар кардан. Ин ҷо худогоҳӣ ва иродаи мустаҳкамаи соҳибзабон зарур аст то тавонад маънии заруриро интиҳоб кардан ва гуфтан. Ин аст ки забони мо ё ба гуфти Кассирер, 'системаи рамзи' - и мо, дар давраи ҳукумронии сулолаҳои турки муғулӣ қудрати озодибахши худро гум карда буд. Соҳибзабон аслан дар ҷаҳони рамзии офаридаи худ мезист ва ба воқеият он қадар таъсир надошт. Яъне бо маъниҳое буд, ки аз ҳаёт дур буданд ва имрӯз ҳам ҳаёте доранд аз маънӣ дур. ...

Мутассифона, имрӯз ҳам дар пардаи пиндорем, ки гӯё забони мо чун забони сиёсат, илм ва донишу адаб буд мо ҳам соҳиб давлат будаем. Аслан, **забони мо имрӯз истиқлол надорад** чун механизми истиқлолсози ҳанӯз дар воқияти мо дар қор нест ва ҳама соҳибзабонҳоро фаро нагирифтааст ва онҳо чи будани истиқлолро ҳанӯз нафаҳмидаанд. Дигар инро ҳам дар ёд бояд дошт, ки ҳанӯз дар ибтидои асри бистум Де Сошио (Saussure) дар китоби худ Курс дар лингвистикаи умумӣ (Course in General Linguistic) забон худ новобаста ба инсон худ қудрати офаридани маъниҳоро дорад. Бубинед, аслан дар мо ҳатто ҳастанд забоншиноҳое, ки ҳанӯз дарк накардаанд, ки воқеияти забонии мо бо воқеияти аслӣ, ки зист дорем қариб ягон рабте надорад. Мо дар ин системаи рамзҳо ва маъниҳое ё воқеияти забонӣ, ки ҳарфҳо, маъниҳое, назарияҳо дар ин сатҳ месабзанд, шакл мегиранд овораем ва ба воқеияти аслӣ, ба дунёи воқеӣ, ба дунёи таҷрибаҳо, бархурдҳо ва ба таркибҳое, ки маъниҳоро ба вучуд меоранд дастрасӣ надорем. Ба хусус ки ин рамзҳо, маъниҳое ва назарияҳо, ки имрӯз ҳарф мезанем ва шиор мекунем аксар моли нестанд ва реша дар қарина ва фарҳангӣ дигарон доранд. Ҳатто арзишҳо, идеяҳо ва идеалҳоеро ки Тоҷикро метавонанд Тоҷик кардан наметавонем дуруст риоя кардан ва дар худ доштан наметавонем. Оворагиҳои назарияви -идеологӣ зиёи Тоҷик баъди пош хӯрдани давлати Шӯравӣ худ нишонаи ҳамин заифии таркиби забон ва надоштани бунёди мустаҳкамаи фикрӣ дар бораи худ ва ҷаҳон аст. Ин аст, ки қишри номусии мо мавқеъ надорад ва аз он унсурҳои номусии ҷомеа **ҳукумронии қонун, низоми дурусти сиёсӣ, моликиятдорӣ, ки бунёди ҳаёти осудаи мардуманд** харобанд. Ва садсолаҳо шояд ба ин одат кардаем, ки дар чунин воқеияти забонӣ бошем. Ва дигар ин, ки дар ин воқеияти забонӣ аслан бозори шеър ва он ҳам шеъри орифона ва инчунин дар Шӯравии собиқ **шеъри идеологӣ - сотсиалистӣ** равнақ дошт, ва забони фалсафӣ, забони сиёсат ва забони бархӯрд ба ҳастӣ ва воқеият қариб ки вучуд надошт. Албатта, вучуд доштани шеъри баланд ва маъниҳое, ки ба одамияти олишон ва адаб бунёд гузоштаанд ва санъати баланди сохтмон муқассири он нестанд, ки дар мо фикри фалсафӣ ва иҷтимоӣ - сиёсӣ инкишоф наёфтааст. Ин ҳама тақсири он аст ки дар сулолаҳои турки муғулӣ сиёсати - фазосозӣ дар ҷомеа вучуд надошт ва забони тоҷикӣ дар чунин чизе ки нест наметавонист иштирок кардан. Ин маъниест, ки устод Шакурӣ дар бораи ҳолати бади забони тоҷикӣ дар Шӯравии собиқ гуфта буд, "Сиёсати миллии истеъморгаронаи Маскав низ ба рушди забони тоҷикӣ зарар овард. Дар замони Шӯравӣ забони тоҷикӣ аз муомилоти расми тамоман берун монд. Дар шаҳри Душанбе ҳамин, ки аз хона баромадем, забони тоҷикӣ дигар ба қор намеомад: забони тоҷикӣ

дар муомилоти расми истифода намешуд. ... Забон аз иҷрои ҳамаҷонибаи вазифаҳои иҷтимоии худ боз монд, зарурати донишони он аз байн меравад.” (Хуросон аст инчо, саҳ.189) Мадҳиясароӣ ва тавсифи шахсиятҳо ва рӯйдодҳоро воқеаҳо ҷойи фикри таҳлиро гирифта буд. Акнун ба гуфти Кассирер, барои ин ки воқеиятро бидонем, ки чун аст бояст ки пардаи бофтаи калимотро яктарафа кунем.

Ин ҷо як падидаи дигари зарароварро ки файласуфи шӯравӣ Межуев қайд мекунад овардан даркор, ки он ҳам дар фикр ва забони Тоҷик зарари худро расонида буд. Маълум аст ки дар шӯравии собиқ ҳама сарчашмаҳои шинохт ва фикри мардум назорат ва идора мешуд. Ба фикри Межуев “муддирият дар сатҳи фикр яке аз хавноктарин ва нафратанезтарин шакли муддирият аст.” Ин ҷо фикри Межуевро дар аслаш хондан беҳтар аст, ки воқеияти мардумро, ки дар воқеияти забони худ дар асорат меафтанд ва ё чи гуна забон дар асорати ҳарфҳои беҳуда гирифтӣ мешавад амиқ ва равшан баён кардааст. Ё мегӯяд, “...Конечно же, мысли трудно установить предел. Человек не властен над своим и тем более чужими мыслями, он не может запретить себе и другим мыслить. Но мысл можно лишиться голоса, обречь на молчание, загнать в подполье, что часто и делалось с успехом. В итоге люди привыкли говорить не то что думают, или вообще ничего не говорить. А там, где характер профессии требовал от них каких - то слов, предпочитали говорить о том, что не имеет прямого отношения к действительности. Значительно безопаснее было рассуждать о том, что такое проиворечие “вообще”, чем судить о противоречиях реальной жизни. Бесконечные словопрения о значении катеорий и терминов давали возможность не вступать в дискуссии о смысле происходящих на твоих глазах явлений и процессов. Реальность изгонялось как из контекста, так и из подтекста речи. Слова вообще перестали выражать то, что думает человек, а служили лишь обозначением того, как он должен думать. Люди жили в мире фраз, лозунгов, словесных констркций, которые заменяли им объективную информацию о действительности...” Ин ҳолатест, ки забони Тоҷикӣ ба сабаби таноқузи истиқлол садсолаҳо боз аз сар мегузаронд. Ва ин мушкилоти сиёсатмадорони Шӯравии собиқ дар мақолаҳои файласуфи мо Акбари Турсон ҳам беҳтарин таҳлили худро ёфтааст...

Вақте тафаккури номусӣ кор намекунад

Ин аст ки таноқузи истиқлол садсолаҳо боз сабаби инкишоф наёфтани сиёсати фазосозӣ дар ин минтақа буд ва ҳаёт то инқилоби болшевикон ва забти Осиёи Марказӣ аз тарафи онҳо бе дигарунӣ дар як ҳолат мондан гирифт. Ва аслан дар давраи Шӯравӣ ҳам, ки маъниҳо ва рамзҳо аз Маскав муаян, фиристода ва идора мешуданд боиси боз ҳам дар таркибҳои рамзи - идеологии болшевикӣ асир шудани Тоҷик ҳамчун субъекти фикркунанда гардид, ки кам Тоҷикон имкони худогоҳии воқеиро доштанд. Шахсияти Тоҷик, бегонашуда дар маъниҳои ғайр буд, ки роҳҳои шинохт, фикр, забон ва таҷрубааш аз тарафи дигарон муддирият карда мешуд. Дигар, он чи моро имрӯз ба сулолаҳои турки муғулӣ наздик мекунад ин ҳамин набудани раванди фазосозист.

Турктозиҳо ва сиёсати манқуртсозии Шӯравӣ мардуми моро аз тафаккури номусӣ ва ҳисси ҳукумронии қонун дур кардаанд. Албатта дар Шӯравии собиқ ҳукумронии қонун буд, вале идеология ба мардум имкони худсозӣ ва фазосозӣ намедод. Ва имрӯз ҳам ҳамин ба истилоҳи Лакан “воқеияти гунг” (dumb reality) дар мо аз он ҳукумрон аст, ки сиёсати фазосозӣ нест ва сабаби ин пеш аз ҳама набудани ҳамин тафаккури номусӣ, яъне набудани ҳисси қонун ва ҳукумронии қонун аст, ки ба мо имконияти оғоз кардани таърихи худро надода истода аст. Ва ин **маризии зиёии Тоҷик, ки дар таркиби шабакаи рамзҳо асир будан, таъсир надоштан ба тасмимгирандагон ва надидани воқеияти асл** аст, ба ин раванд таъсиргузор аст. Ин мушкилиро дар гуфтугӯҳои конфрониси Маркази Таҳқиқоти Стратегӣ дар мавзӯи “фаъолияти ҷомеаи шаҳравандӣ дар заминаи пешгирии тундгароии динӣ”, ки ҳафтае пеш гузашт, дидан мумкин буд. Бубинед, ҷомеа воқеан мариз аст ва он ба ҷои истеҳсол ва мустаҳкам кардани ҷомеаи шаҳравандӣ ба истеҳсоли муҳочир, ғариб, фоҳиша ва чанд соли охир аз рӯи гуфти идеологҳои давлатӣ, ба истеҳсоли ифротгаро, бунёдгаро ва террорист табдил ёфтааст. Мушкили кучост? Мушкилии ҷомеаи мо дар вазъи печидаи сиёсии Шарқи Наздик аст? ...Дар ин ҳамоиш ва ҳамоишҳои дигар, ҳамаро ва ҳама касро гунаҳор метавонем кардан вале асли решаи мушкилиро, ки дар вучуди ин ҷомеаи мариз аст наметавонем дидан ва бубинем ҳам наметавонем гуфтан. Дар ҷомеаи мо худ ҷомеаи шаҳравандӣ вучуд надорад ва агар дорад саҳт заиф ва парокандаву хомӯш аст. Масъала равшан ва ҳамин аст, ки дар ин ҷомеа механизми шаклгирии ҷомеаи шаҳраванди кор намекунад, ки он худ механизмest, ки бо қудрат дар муқовимат аст ва имкон медиҳад, ки қудрат воқеан ҳамчун қудрат шакл гирад ва мавқеъ дошта бошад. Вақте ин механизми шаклгирӣ ва пурқувватшавии ҷомеаи шаҳравандӣ кор намекунад ҳатман механизми баръакс кор мекунад. Надидан ва нагуфтан ин мантиқи таноқузӣ истиқлол аст, дар бораи тараққӣ (progress) ва рӯшангароӣ (enlightenment) ҳарф мезанем, вале дар воқеият бозашт ба қафо ва ба ҷаҳл аст...

Ин ҷо аз он ҷомеаи шаҳравандиро мисол овардем, ки ин назария яке аз назарияҳои марказии гуфтугӯи номус ва сиёсат ҳаст. Аслан ҷомеаи шаҳраванди падидаест, ки унсурҳои муаян кунандааш дар ба даври ташаккулёбии тафаккури номусӣ шакл гирифта буданд ва инро дар осори Форобӣ, Ибни Сино, Тӯсӣ ва дигарон метавон мушоҳида кард. Дигар инки Тоҷикон ҳамчун намояндаи қишри миёна ё номусӣ аз ин чиз хуб огоҳи доштанд, ки барои фазосозии мардум дар ҷомеа, яъне барои будан ва амал кардани ҷомеаи шаҳравандӣ ҳукумронии қонун, давлатсолорӣ дуруст, низоми солими сиёсӣ ва имкони доштани моликият зарур аст. Гуфтан метавон, ки будани ҷомеаи шаҳравандӣ ин ҳолати будани қишри номусист, қишри миёна ё номусӣ шароит ва имкони будан дошта бошад. Ҳамин қишр ҳаст, ки ҷомеа дар ҳоли будан, тағирёби ва зинда будан аст.

Аз як сӯ, чун дар бораи ҷомеаи шаҳравандӣ ҳарф мезананд, маълум аст, ки ин назарияро мардум дар умум ҳанӯз нашинохтаанд, ва ниҳодҳои ҷомеаи шаҳравандӣ, ки вучуд доранд заифанд **ва фасод** ба онҳо имкони фазосозӣ намедихад. Ҳарчанд, ки

унсӯрҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар фикр ва фарҳанги Тоҷикон аз қадим боз вуҷуд доранд, вале, мутассифона, моҳияти масъаларо ҳанӯз дарк накардаанд, ки гуфти Мавлоно “кор карданист на гуфтани...”. Ҳанӯз баҳори соли 1998, Фредерик Старр (S.Frederick Starr), мудири Пажӯҳишгоҳи Осиёи Макразӣ ва Қафқоз дар донишгоҳи Чон Ҳопкинс - и Вашингтон, дар конфронсе, ки ба мавзӯи “ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Осиёи Марказӣ” бахшида шуда буд, дар баромадаш шаш **аргументи** (истидлол) набудан ва нашудани ҷомеаи шаҳрвандиро дар Осиёи Марказӣ зикр карда буд. Аз он ҷумла дар баромадаш Старр гуфта буд ки ин “фарҳангҳои ҳидравликӣ” (мафҳум аз Karl Wittfogel), яъне бо об сару кор доштагӣ, ба кори **коллективи** (collective effort) ё ом ниёз доранд на ба фардият (individualism), ки бунёди ҷомеаи шаҳрвандист; дигар ин ки ба гуфти ӯ дар ин фарҳангҳо, қудрат зинавст (hierarchical) ва ҳама вақт аз боло ба поён дорад мерезад на баръакс аз шаҳрвандон ба боло, ва ҳар ки ‘водиро идора мекунад ҳаётро идора мекунад’; сеюм ин ки дар оилаҳои мардуми муқимӣ ва кӯчи Осиёи Марказӣ **авлод ё тоифа (clan)** ҳамчун **воҳиди** (unit) муаянкуннада дар ҷомеа ҳукумрон аст; чорум, ин ки Шӯравии собиқ ин хусусиятҳоро аз байн набурд, балки онҳоро пурқувват кард. Ин ҷо ҷои баҳс бо Старр нест, то ҷое дар гуфтугӯи поён, ки дар бори технологияи худӣ – ҳақиқат- қудрат ва фазосозӣ ҳарф мезанем худ ҷавобест ба далелҳои овардаи Старр. Вале ин ҷо ҳаминро гуфтаниам, ки бозингари асли, яъне давлат (state) агар дар ҷомеа **аз механизми созандаи ҷомеа** аз сиёсати фазосозӣ дарак мебошад ва онро ақалан аз ибтидои солҳои духазорум ба кор мебаровард, дар ин солҳо Тоҷикистон ҷомеаи шавҳрвандии худкифоя ва пурқувват мебошад, ки ба кӯмаки “эмиссарҳои хориҷӣ” ё “хоҷагонии хориҷӣ” ниёз намебуд ва ҷомеа ҳам ба тавлидкунандаи муҳочир, ғариб, фоҳиша, бунёдгаро, ифротгаро ва дигар унсӯрҳои аҷоиб табдил намеёфт. ...

Аз сӯи дигар, дар ин қарина (контекст), кори ҳукумтаро ё қудратро ба як фазои трансценденталӣ ё ба истилоҳи муллияфони имрӯзаи Ғарб ба фазое, ки дар борааш фикр кардан (unthought and unthinkable) ва ҳарф задан ‘номумкин аст’ табдил додаанд. Бале, мардум ба президент ҳанӯз ҳам, самимият ва боварӣ дорад вале ин маънии инро надорад, ки дар ҳукумат “фариштаҳо” нишастаанд. Аслан мантиқи гуфтори баъзе стартегҳои Тоҷикистон, ки мегӯянд “мушкили ифротгароиро бо қудрат омехта накунад” ба ин маъни ишорат мекунад, ки дар ҳукумат ё ‘фариштаҳо’ ва ё ‘девҳо’ нишастаанд, ки аслан ҳар ду тоифа аз сиёсат дуранд. Чаро бозингари асосиро, ки пешравӣ ва қарахтии ҷомеа ба он вобаста аст аз гуфтугӯ дур кардан ё нодида гирифтани? Ин ё нодонист ё лаганбардорӣ дар баробари мансабдорон, ки фаъолони ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Бадахшон лаганбардориро “вабои аср” меноманд. Бале, мубориза бо ифротгароии дунявӣ ва динӣ кори умумихалқист, вале ин қудрати созанда аст, ки метавонад фазои зиндагии мардумро дигар кардан. Чи гуна ин мушкилотро танҳо болои маҳалҳо партофтан, ки ба гуфти мардуми маҳал дар бисёри қишлоқҳои Тоҷикистон “**марди барои мурғушӣ**” намондааст. Инчунин гузориши иштирокчиёни конфронс аз маҳалҳо аслан дар бораи мушкилии иҷтимоӣ - иқтисодии мардум буд, ки боиси муҳочирати мардум ба Руссия ва аз онҷо ба Сурия гаштааст. Воқеан бекорӣ, ноумедӣ ва болои ин фасод ва ифротгароии ‘дунявӣ’ амалдорон иродаи мардуми

маҳалро шикастааст. Мардуме, ки иродааш шикаста аст наметавонад дигар мавҷуди қудрати будан. Сиёсати фазосозӣ, истехсоли фазои моддии миллӣ, фазои яонаи иҷтимоӣ ва фазои равонии ягонро дар ҳама қаламравӣ Тоҷикистон меҳақад, ки он бе қудрат наметавонад амалӣ шудан. Кори конфронс худ далели он аст, ки дониш ва таҷрубаи онҳое ки сиёсати фазосозиро матраҳ мекунанд зери суол ва таҳлил бошад на танҳо вазъият дар Сурия ва Афғонистон. Имрӯз бесалоҳиятӣ ва фасодзада будани амалдорони ҳукуматро бояд фош кард, ки ҷомеаи шаҳрвандӣ тавонад озод нафас кашидан. Елитаи сиёсии атрофи пешвои миллат бояст ки дар сатҳи ҷаҳони имрӯз фикр кардан ва ҳарф заданро тавонад. Вақте амалдорони давлати, худ ҳанӯз зарфият ва қобилияти аз даричаи милли - ҷаҳонӣ дидани дунёро надоранд, чи гуна аз мардуми одӣ ва 'рӯ ба раҳми худо монда' талаб кунем, ки ки ҷаҳонро аз даричаи мазҳаб набинанд. Чун қудрати фазосозӣ нест баъзеҳо ҳатто **баъзе идеологҳои давлатӣ ба Сибир** ё каторга табдил додани қисмате аз Тоҷикистонро орзу карда истодаанд, ки ин худ рамзи гӯеи ҷомеаи ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон аст. Кори ҳамоиши бо ном илми - амалӣ дар бораи ҷомеаи шаҳрвандӣ ва пеширии ифротгароӣ худ як мисолест аз саҳнаи гуфтугӯҳои сиёсии Тоҷикистон, ки чи мегузарад ва инчо "гурез аз ҳалли мушкилотҳои иҷтимоии мардум" ва дигар "коҳиш додан"-и маънии ашё, падидаҳо ва рӯйдодҳои Тоҷикистон, тарафҳои як тангаанд. Хулосаи гуфтугӯ ин аст, ки арзишҳои бунёдӣ ки боиси ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ буданд ва дар шарқу ғарб аз Форобӣ, Ибни Сино то Ҷон Лок ва Ҳегел аз он ёд кардаанд дар ҷомеа кор намекунанд ва ин боиси он гашта, ки дар ҷомеа ба ҷои механизми созанда механизми вайронкунанда дар кор аст. Бешак, ин технологияест ки онро метавон дар ин қарина технологияи беномусӣ номид.

Технологияи беномусӣ

Дар қаринае (контексте), ки тафаккури номусӣ, воқеияти номусӣ ва ҳастии сиёсӣ нест дар вучуди шахсиятҳо ва ҷомеа технологияи беномусӣ кор мекунад, ки дар ин раванд худӣ - ҳақиқат -қудрат ва фазосозӣ гуё вучуд дорад вале дар асл он танҳо дар низоми рамзхост ва ба воқеияти мардум коре надорад. Ин раванд чи гунае, ки шоҳидем ба ташкили ҳуввияти ягона, ба пурқувватшудани ҷомеаи шаҳрвандӣ ва фазосозӣ намеорад, балки баръакс боиси шаклгирии **технологияи беномусӣ ва душмансозӣ** дар ҷомеа мегардад. Акнун дар поён хоҷем дид, ки унсурҳои ин технология дар ин раванд дар чи ҳоланд ва чи гуна фазоеро метавонанд шакл додан. ...

Худӣ ...

Мутассифона, ин маъниро дар доираҳои академикии мо бисёриҳо ҳанӯз ҳам ناشинохтаанд. *Худӣ* (the self ё moi ба фаронсавӣ) мафҳуми илмист, ки имрӯз махсус дар уллуми иҷтимоӣ зиёд истифода мешавад. *Худӣ* – ро дар забони тоҷикӣ аз "манӣ", "маният" ва "худ"- е ки дар таркиби калимаи "худпарастӣ" аст, фарқ бояд кард ва ин маънии (ҷавҳар ё нуқта) амиқ ва пурзарфиятест, ки муносибату бархурди инсонро бо олами атроф ва бо дигар мардум, идеяҳо, чизҳо, рӯйдодҳо ва бо худ инсон муайян

мекунад. Ва бо истифода аз ин маънӣ, яъне худӣ, метавон аз раванди ташаккули шахсият ва ё ҷомеа вобаста ба бархӯрдашон бо “ғайр” ё “дигар” (other, object...) ё мушкилоти дигари дар баробараш буда огоҳ шуд ва ин равандро ба осонӣ дид. Яъне “худӣ” маъниест, ба раванди шинохти инсон саҳт бофта шуда ва худ ин раванд ва ҳаракатро инъикос мекунад. ин яке аз хусусиятҳои аввали назарияи худӣ – ст ва дигар ин ки ин назария ё маънии огоҳист. Яъне огоҳ будан аз субъективияти (шахсияти) худ, огоҳ будан аз ин, ки инсон мавҷуди фикркунанда ва камолёбанда аст. Воқеан, худ гуфтаи “пиндори нек, гуфтори нек ва рафтори нек” яке аз бунёдҳои худогоҳист, ки рӯи дониш ва таҷрибаи баланди равонӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоӣ - сиёсӣ шакл гирифтааст. Дигар ин, ки дар давраи фарҳанги Исломӣ ҳам Тоҷикон исбот карданд, ки аз ин маънӣ, яъне аз субъективият, камоли инсонӣ ва созандагии инсон огоҳанд. ...Масъала ин нест, ки ин мафҳумро ки пеш аз дигарон такрор кардааст балки масъала ин аст, ки ин маъниро яъне худогоҳиро ба раванди таърихсоз ё ба сиёсати фазосозӣ ки тавонист самаранок истифода кардан. Ва касоне, ки ин маъниро на танҳо дар сохтмони шахсият (субъект) балки дар сохмони ҷомеа ва ҷаҳони худ истифода кардаанд, онро ҳамчун назария ҳам тавонистанд инкишоф додан. Худӣ, ин шинохт, огоҳӣ ва раванд аст. воқеан дар замони Сомониён Тоҷикон тавонистанд худогоҳии худро исбот кардан. Он чи Ҳайдеггер мегӯяд, ки онҳое ки аз вучуди худ огоҳи доранд метавонанд таърих доштан, чаро ки табиат таърих надорад. Агар дар масъалаи решашиносии ин маънӣ ё зарфият ва таҳлили муқоисавии он байни шарқу ғарб машғул шавем аз мавзӯи аслии хеш дур мемонем. Аз ин рӯ, он чи дар боло дар мавриди ҷомеаи шаҳрвандӣ аз фикрҳои муҳаққиқи ғарбӣ Фредерик Старр ёд кардем басанда аст, ки вазъи худ ва дигаронро дар ин бора доништа бошем. Он сӯтар аз мафҳуми “худӣ” бояд фикр кард, ки ин танҳо зарфиятест баро дарки маънии шинохт ва огоҳии Тоҷик аз субъективияти худ ва воқеияти худ.

Масъалаи худогоҳӣ дар фарҳанги сунатии мо масъалае буд, ки бо назарияи шинохт ва тарбияи нафс ва аз он бо дарки ҳақ, ҳақиқат, ҷавобгарӣ ва қонун алоқаи ногурастанӣ дошт. Инчунин баъди пош хӯрдани Шӯравии собиқ дар байни зиёиёни Тоҷик як огоҳии фарҳангии миллӣ, ки оганда аз арзишҳои исломӣ, либерал - демократӣ ва шӯравӣ - сотсиалистӣ буд, зуҳур кард, ки он метавонист барои ҳақиқат ва қудрати Тоҷикистони навин хидмте кардан, вале мутассифона ҷанги таҳмилӣ ин худогоҳиро пароканда кард ва имрӯз танҳо худогоҳии ғариби **атеисти –рушангарои – болшевикӣ** дорем, ки сабаби пайдоиши **худӣ - и пароканда** гардидааст. Аслан **номенклатураи коммунистии Тоҷикистон**, ки акнун худро дар қудрат нигоҳ медошт ва барои ин кор аз ҳама роҳҳои истифода карда буд, фантазияи дигар надошт. Ин худогоҳии ғариб, ки аз таноқузи истиқлол боз ҳам пурқувваттар гардид, боиси адами сиёсати фазосозӣ дар Тоҷикистон, пароканда кардани ҳуввияти ягонаи Тоҷикон ва арзи вучуд кардани **худӣ - и пароканда** гашта аст. .

Ҳақиқат ...

Акнун, бубинем ки ин **худй - и пароканда** чи гуна ҳақиқатеро пайгири мекунад ва имон дорад. Имрӯз мафҳум ва маънии ҳақиқат дар таърихи фикр ва маърифати Тоҷикон ба таҳқиқи мустақил ниёз дорад, з - ин рӯ дар ин гуфтугӯ танҳо ба он қисмати ин маъни диққат медиҳем, ки ба баҳси мо алоқа дорад. Ҳақиқат (truth) ин маънии калидии раванди худй - қудрат ва фазосозист. Ҳақиқат дар фарҳанги суннати Тоҷик сарчашмаи дониш, халлоқият, нуфуз, қудрат ва адолат буд, то ин ки дар давраи сулолаҳои турки – муғулӣ ҳақиқат мавриди бозии сиёсии қувваҳо шуд ва дигар натавонист ҷавҳари ҳамоҳангии худй, нуфуз ва қудрат будан. Ва ин ки намояндагони худогоҳии милли - сотсиалистӣ ё **атеисти –рушангарои – болшевикӣ** ба ҳама номувафақии таърихии Тоҷикон фарҳанги Исломиро муқассир медонанд, ҷуз ҳарфи бедалеле нест. Ин яке мантиқҳои таноқузи истиқлол буд, ки натавонист масъалаи раванд ё сиёсати фазосозиро ташкил кардан, ки масъалаи воқеии инкишоф ҳал мешуд, ки нашуд ва боиси шаклгирии худогоҳии яктарафаи **атеисти –рушангарои – болшевикӣ** гардид, ки ин худогоҳиест бе бунёд, яъне агар дар Шӯравии собиқ ин худогоҳӣ заминаи амалии иқтисоди - иҷтимоӣ дошт, имрӯз ин бунёдро надорад. Ва намои ин худогоҳӣ ин худй - и парокандаест, ки падидаҳо, рӯйдодҳо ва воқеаҳои Тоҷикистон маҳсули амали он ҳастанд. Ҳақиқати тавлид кардаи ин худй - и пароканда дар Тоҷикистон, аввал, **пеш аз ҳама**, боиси мувофиқ наомадан ё созиш надоштани маъниҳо бо ашёву падидаҳо, воқеаҳо бо тафсириҳо ва гуфторҳо ва амалҳо гаштааст. Ин аст, ки муаллифони ин ҳолат ба гуфти Нича ба “қонунбарории забонӣ” гузаштанд “то рӯйдодҳои дурӯғинро воқеӣ нишон диҳанд”. Дуввум, ин ҳақиқат пайдарҳамӣ, мунтазамӣ ё мутассили надорад. Ҳақиқате, ки имрӯз дар Тоҷикистон бештари мардум боварӣ доранд, ҳақиқатест овора байни ҳақиқати болои ваҳй бунёд ёфта ва инчунин ҳақиқати дунявӣ, дар дигар кардани ҳаёти мардум нақше намебозад. Ва мардуме, ки дар ин ё он ҳақиқат худро ва ҳастии худро сохта бошанд каманд ва ё қариб нестанд. Албатта, он чи зиёии Тоҷик “китобхондаҳо” мегӯянд наметавонад ба мардони дар роҳи худй – ҳақиқат - қудрат ва фазосоз буда баробар будан. ... Сеюм, ҳақиқати истехсол кардаи худй - и пароканда наметавонад байни субъектҳо ё мардум муносибати солим барқарор кардан ва ҳаёти мардумро беҳтар намудан. Аслан ҳар давра роҳҳои шинохт ва худсозии худро дорад ва ҳақиқате ҳукумрон аст. имрӯз ки лоф аз истиқлол, либерализм ва демократия мезананд ин арзишҳо ҳақиқати худро доранд ва онки роҳи шинохти ин ҳақиқатро надорад наметавонад зиёд бо ниқоб гаштан, ки гуфти Хоҷа Ҳофиз;

Фардо, ки пешгоҳи ҳақиқат шавад аён,

Шарманда гардад он ки амал бармаҷоз кард!

Албатта, пешгоҳи ҳақиқати Хоҷа маълум аст, вале имрӯз пешгоҳи ҳақиқати мо заиф ва хароб аст. Имрӯз мо худ “ҳақиқатшинос” - у “ҳақиқатпаноҳон” зиёд дорем, чун, мутассифона, шарм намондааст.

Қудрат ...

Қудрат худ дар домани ҳақиқат тавлид меёбад ва инчунин амали қудрат ба будан ҳақиқат, яъне ба ин ки то кадом дараҷа субъектҳо ба ҳақиқат имкони будан додаанд, вобаста аст. Дар фарҳанги суннати Тоҷикон қудрат сарчашмаи иллоҳи дошта худ сифати иллоҳист ва маънии дигаргунӣ кардан ва халлоқиятро дошт. Касоне, ки дар ҳақиқати иллоҳи камол ёфта буданд соҳиби нуфуз ва қудрат метавонианд шудан. Ин масъалаест, ки дар фарҳанг ва таърихи фикрии Тоҷикон ба таҳқиқоти мустақил ниёз дорад ва ин ҷо дар гуфтугӯи мо он муҳим аст, ки қудрат дар фаҳмиши имрӯза чист. Воқеан қудрат дар давраи сулолаҳои турки муғулӣ ва баъдан ба сатҳи 'қувва' ва 'дорой' коҳиш дода шуд, ки ҳамчун хусусиятҳои давлат шинохта мешуданд. Ин ҳамин падидаест, ки Бертран Рассел соли 1907 шинохта ва дар борааш қайд карда буд, ки ба саволи "ба чӣ имон дошта бошем", акнун на ба ҳақиқати муаян кардаи иллоҳиёт ё илм "балки ба муроҷиат ба қувваи ҳарбӣ ва қозии баталонҳои калон" боварӣ хоҳанд дошт. Дар давраи Шӯравӣ ҳам Тоҷикон қудратро ҳамчун унсури созанда ва таркибии субъект (шахс) ва ҷомеа шинохтанд. Дигар ин ки сиёсати Шӯравӣ, ки нақши субъектро дар шакл додани ҳақиқат ва қудрат эътироф намекард боиси боз ҳам заифтар шудани фаҳмиши Тоҷикон дар шинохти маънии қудрат гардид ва онро танҳо ҳамчун 'қувва' ва 'мансаб' мешинохтанд ва мешиносанд. Ин аст, ки мардуми ба "қудрат" расида шоҳигарӣ доранд вале роҳбарӣ ё ҳукумат надоранд. Ва ин худ яке аз мушкилиҳои истиқлол ва таноқузи истиқлол аст, ки дар қудрат будаҳо он сӯи қонун амал мекунанд. Чи гунае, ки мебинем аввалин хусусияти қудрат ин созандагӣ, халлоқият ва ба мардум бахшидан аст. Дигар хусусияти қудрат ин аст, ки касоне қудрат доранд, ки воқеан роҳи худшиносиро гузаштаанд ва ба гуфти Нича, чун дар мақоми огоҳи ва донишанд дар мавқеи қудрат ҳастанд. Мишел Фуко, ки ҳамчун "мутафаккири қудрат" машҳур аст мегӯяд, ки ғулом ахлоқ, озодӣ надорад ва з ин рӯ дар худ сиёсӣ нест ва "...агар худро дуруст тарбият карда бошӣ, яъне, агар аз ҳастии худ боҳабари ки ки ҳастӣ, агар доништа боши ки чи зарфияте дорӣ, агар доништа боши ки шаҳрванди шаҳр будан, дар хонадони худ кадхудо будан, чи маъние дорад... ва дар охир агар дони ки аз марг тарсе надори онгоҳ наметавони ба ноҳақ қудратро болои дигарон истифода кардан". Ва ин маъниро Нича ҳам, ки аз назариётчиёни қудрат аст баён карда буд, ки воқеан онҳое, ки иродаи дигаронро мешикананд ва золимон қудрат надоранд, балки қудрат иродаи мардумро бедор кардан ва онҳоро аз қафои худ бурдан аст.

Мутассифона, худӣ -и парокандаи Тоҷикистон наметавонад қудрат доштан чаро ки худ роҳрафта ва озод нест ва ҳарфи Фукоест, ки "то субъектҳо озод набошанд муносибатҳои қудратӣ наметавонанд ҷой дошта бошанд". Чи гунае, ки дар боло зикр кардем воқеан назариётчиёни мо дар ҳабси ҷаҳони рамзии (забони) дигарон мондаанд ва аз таҷриба ва дониши маънии рамзҳо дар фарҳанги суннати худ ва ё фарҳанги дигарон хабардор нестанд. Ҳамаро аз дигарон тарума ва қабул мекунанд. Ҳоло он ки сиёсатмардони моро дониш ва таҷрибаи имрӯзаи шинохти қудрат зарур аст. Қудратро бояд худ дар вучуд дошта бошанд, ки мутассифона надоранд. Яъне имрӯз бояст, ки дар раванди созандаи худӣ - ҳақиқат - қудрат ва фазосозӣ бошанд.

Ва фазосозӣ...

Чи гунае, ки аз мантиқи технологияи худӣ - ҳақиқат – қудрат баъди пош хӯрдани давлати Шӯравӣ дар Тоҷикистон маълум аст, ки дар боло тавсиф кардем, бармеояд бо ин технология наметавон ба ҷаҳонсозӣ ё фазосозӣ машғул буд. Ин технологияро бо забони одии Тоҷикӣ метавон технологияи беномусӣ номид, ки аз шаҳрӣ то қишлоқии Тоҷикистон амалҳои он шикоят ва аламҳо доранд, зеро фазоӣ солими иҷтисоди - иҷтимоиро, ки дар давраи Шӯравӣ шакл гирифта буд вайрон карданд ва ба ҷои он чизе сохтан натавонистанд. Ин фазои иҷтисоди - иҷтимоӣ буд ки мардум ҳисси қор кардан ва будан доштанд. Воқеан, заводу фабрикаҳои шаҳрҳо ва бунёди модди техникаи колхозу совхозҳо, на дар натиҷаи ҷанг харобу вайрон гардиданд, балки аз тарафи мардум ба таври “қонунӣ” шикаста, дуздида, фурӯхта ва нобуд карда шудаанд. Натавонистанд фазои сотсиалистиро, яъне мероси саноати - иҷтисодии Шӯравиро соҳиби қардан ва инкишоф додан. Худ Тоҷикагрегатро ба оҳанпора табдил додан ва ба ҷои он сохтани тарабхонаҳо ва бозори Ашан натиҷаи равшани амали ҳамин технология ҳаст. Беҳуда дар фарҳанги забони тоҷикӣ “ашан” маънии “ҷомаи чаппагардон” ва “хом” буданро надорад. Маъни ба рӯйдод мувофиқ омадааст. Дар ин технология воқеан фазоро (space) аз ҷой (place) фарқ намекунанд, чунон ки қувваро аз қудрат фарқ накардаанд. ...

Хулосаи гуфтугӯ ҳамин аст, ки шинохти назарияи номус имкон медиҳад таърихи фикри сиёсии Тоҷиконро дуруст пайгири қардан ва аз решаҳои он огоҳ будан. Номус ин имкони фикри мустақил ва ташкили гуфтугӯ ва шикасти одатҳои садсолаҳо шакл гирифта аст...